

НІНА БІЧУЯ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ЗВІЗДАР

НІНА БІЧУЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ЗВІЗДАР

НОВЕЛИ

**РАДЯНСЬКИЙ
ПИСЬМЕННИК
КИЇВ • 1970**

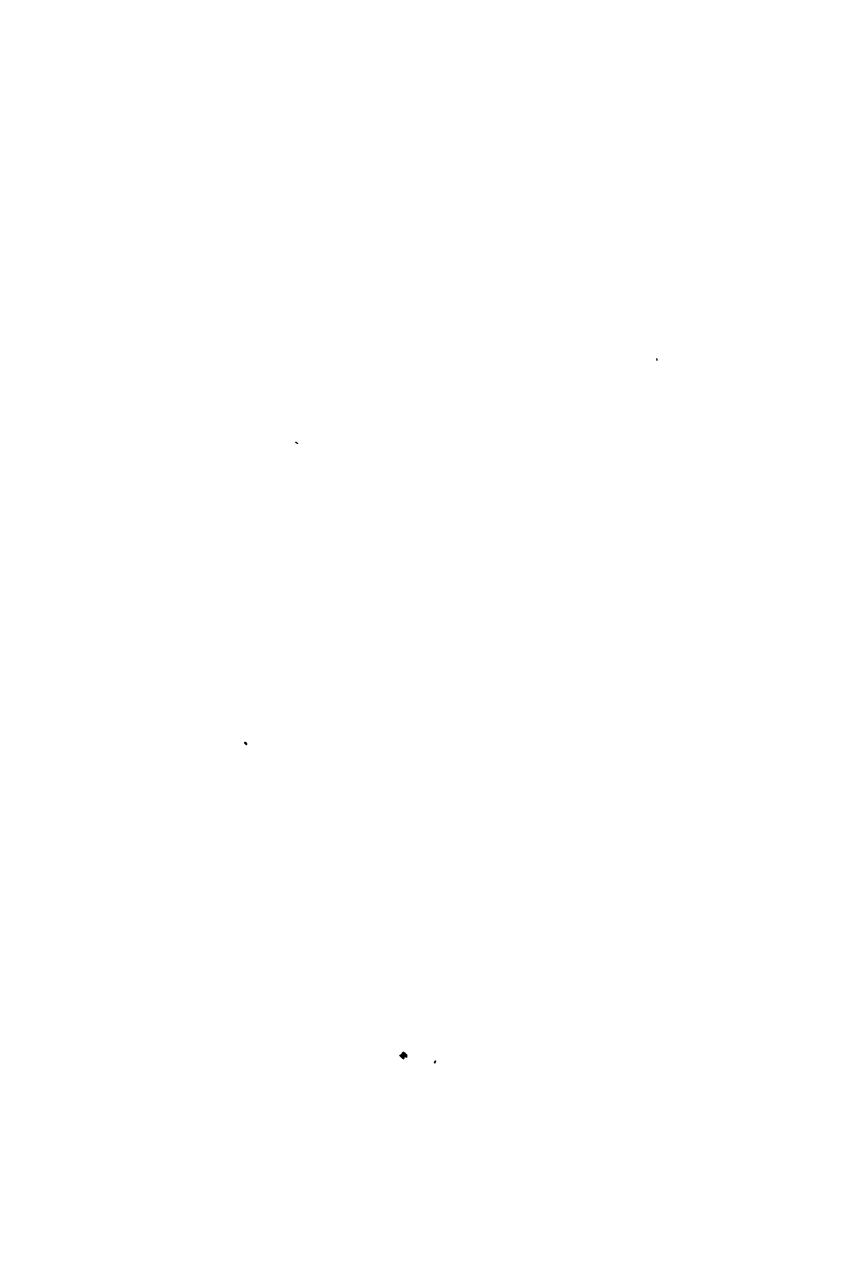
В оповіданні «Дрогобицький звіздар», яке дало назву збірці письменниці, йдеться про видатного українця Юрія Дрогобича, який в епоху Середньовіччя своїм іменем прославив рідну землю і свій народ. Ніна Бічуя вміло зміщує різні часові площини, порівнює їх, співставляє. На одній сторінці твору зустрічаються особистості, які жили в різні епохи, проте авторська фантазія, підпорядкована певному задуму, поєднує їх до купи. Твори, що входять до цієї збірки, свідчать про своєрідне художнє обдаровання письменниці.

У2
Б67

7-3-3
11-70М

ОДЕСЬКА ДРУКОФІСЕТНА ФАБРИКА

«ДРОГОБИЦЬКОГО ЗВІЗДАРЯ» І ВСЕ,
ЩО ВІДТЕПЕР ПОЩАСТИТЬ МЕНІ НА-
ПИСАТИ ЧИ ЗРОБИТИ ДОБРОГО, ПРИ-
СВЯЧУЮ ПАМ'ЯТІ МОЄЇ МАТЕРІ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ЗВІЗДАР

...І сказав учитель: «Ви всі залишайтеся, а той один нехай собі вийде». І коли він вийшов, то показав учитель решті молоді дівчину і звелів потому змалювати її образ словами, а той, котрий виходив, слухав, а попри нього йшли молоді дівчата, а він не впізнав — про яку ж мовилося, хоча кожен, оповідаючи, дбав про істину і говорив тільки те, що бачив...

Року 1468 тяжкий мор упав на Польщу. Ширився він у прилеглих до Польщі й Червоної Русі провінціях. Вільно навіть од тої зарази, принесеної ризькими вояками з амуніцією, не порятувалося. Двадцять тисяч городян гданських поклав мор у землю, а понад усім тим панував голод великий, і миші домонтарили у містах, як у власних темних норах.

Року 1468, взимку, Юрій Котермак, син міщанський з Дрогобича, був записаний на студії до Ягеллонського університету в Кракові.

Року 1967 молоденькі краків'янки ходили вулицями міста, навселюд показуючи ледь прикриті короткими

сукнями стегна в рожевих мережаних панчохах. До Вавельського замка шнуркувалась довжелезна черга охочих оглянути рештки його див і купити при вході значок із зображенням змія, переможеного молодцем Краком.

Року 1967, влітку, я сидів у відкритій, притуленій до червоної стіни будинку, кав'ярні й смакував духмянний трунок, запарений білими руками гарної краків'янки.

Події ці, віддалені одні від одних п'ятьма століттями часу, мають зовсім різну історичну вартість, виглядають абсолютно несумісними — і, одначе, лежать в одній площині.

Року 1967 я шукав ледь примітних слідів, залишених на білому світі Юрієм Котермаком, сином міщанським з Дрогобича, ученим ескулапом і звіздарем.

Сліди були нетривкі, неначе Юрій Котермак ступав лиш пісками. Я не тримав у руках навіть черепа, щоб зітхнути над ним, як Гамлет: «О, бідний Йорик!» Я знав про Котермака не більше, ніж він міг би знати про мене.

І все-таки ми впізнали один одного. Відразу. Він підійшов до мого столика, привітався й сів, і поскаржився на спеку і на двох бурсаків, що не сплатили йому одного флорена за науку, і звелів білорукій краків'янці подати філіжанку доброї турецької кави.

Котермак був таким, яким я хотів бачити його. Убраний він був у темне, як чернець, а волосся мав ясне, аж біле, і немов задимлений погляд, що вичитував людську долю в глибинах неба. Розмова йшла з віддалі п'яти століть, а наші думки лежали в одній площині.

— Мені потрібен запал в описі подій, щоб викли-

кати страх, хвилювання, жаль чи обурення. Без того не можна передати в гідний спосіб звичаїв держав і народів ані почуттів і захоплень, властивих природі кожного. Зміцнює-бо сили автора важливість описуваних подій, а розум того, хто пише, ніби насичується незвичністю і вагою вчинків, а також відлунням високих слів...

— Я впізнаю мову єпископа Вроцлавського, Петра з Бніна,— сказав Котермак.

— То мої власні думки,— заперечив я.— Ніколи не чув про Петра з Бніна.

Кажу вам — дивився він мені просто в очі; продовгастими сухими галузками пальців тримав чаш, гарна краків'янка подавала каву в крихітній філіжанці, прозоро-голубій порцеляновій філіжанці, як при дворі короля польського.

Час не мав найменшого сенсу: Коперник обертав земну кулю на своїй долоні й твердив, що Сонце — то вогнище усього суцього. Філіп Буонакорсі, званий ще Каллімахом і Досвідченим, хитромудрий Одиссей Середньовіччя, геніальний хамелеон у політиці, великий історик і поет, перейшовши через краї і народи, осів, нарешті, на польській землі для виконання обов'язків вихователя королівських синів.

Магістр Котермак злегка торкався вузькими чутливими губами країв порцелянної чашки і говорив так, мовби засвідчував свою присутність при кожній із тих подій і нічому не дивувався — ані синяві неба, що не злиняло за п'ять століть, ані напівголим стегнам і штучно подовженим — як у єгипетських красунь — очам краків'янок, ані червоним, бежевим і синім «кадиллакам», «мерседесам» і наймодернішим «альфа-ромео», ані відверто звабливим кемпінгам, ані

прозоро-бетонованій споруді нової університетської бібліотеки,— здавалось, він усе те передбачав або виворожив сам із дивних законів небесних світил, з їхнього руху, і розміру, і блиску.

Ян Кеплер із Праги, астроном королівський при дворі Рудольфа, встановив, що орбіта планет є еліпсоподібна, а Сонце перебуває в центрі еліпса. «Книга моя написана,— сказав Ян Кеплер,— і байдуже мені, чи прочитають її сучасники, а чи нащадки. Може, чекатиме вона сто літ на свого читача, як бог чекав шість тисяч років на дослідника всесвіту».

Котермак не залишив по собі ані такої книги, ані таких слів. Та саме своєю буденністю він імпував мені.

Кажу вам — сидів переді мною, убраний в чорне, звичайне; Коперник не сидів би, може; Коперник — то вже не людина, то знак свого покоління; а син міщанський, Юрій з Дрогобича, сидів і пив каву, я ж не здивувався, коли почув, що двоє бурсаків не сплатили флорена за науку, а флорен вельми потрібен, а стелилась нам обом перед очима дорога до Кракова аж від Дрогобича, а Дрогобич тонує помежи горами, дерев'яний, заболочений, поза валом міським, у голубому плині голосів і повітря.

Що лишилося з тих голосів? Юрій Дрогобич, Юрій Дрогобич з Русі. Бакалавр, магістр, професор і ректор Болонського університету, професор Краківського університету, автор книг учених, медик його королівської величності Казіміра Ягеллончика, учитель бурсаків. І несплачений флорен, отой флорен мені найважливіший: що за ним — бідність, чи скнарність, чи педантизм? Я шукав слідів людини з-перед п'яти століть. Геній, звільнений від шкаралупи бу-

денності, недосяжний і захищений від посягань на його індивідуальність. Не диво в тім, що він приходить до нас — чистий, як Франціск Асізький, порятований нами самими од догадок, вигадок, колування в його буднях. А коли раптом приходить із-перед п'яти сотень літ звичайна людина, то хіба не втратиш голову од радості, що та людина знайшлася, зосталася, розгорнулася книгою?

Такого Котермака, буденного й звичайного, шукаю. Потерпаю, що не знайду. І знову кидаюсь у пошуки.

У пляшку, кинуту на хвилі, поклали записку. Хтозна-коли. Потерлася, зблякла, літеру до літери не стулиш. І кожен має право ту вписати, котрої бракує, і аби був сенс, а кожен таки матиме рацію — і ніхто не матиме.

Котермакова доля цівка в цівку така ж. Усе про нього правда і все — брехня.

Мучено мені з тим Котермаком. Від самого початку. Мовби хто кликав — знайди, відшукай. І знайшов: сидить переді мною, отак собі знічев'я снує розмову, а тоді, коли він вийшов із Дрогобича на шлях і пішов (озирався чи не озирався? мав за плечима бесаги чи не мав? вчувались йому співи у дрогобицькій церкві чи забув?) — тоді, коли він так вийшов, то бачив, мабуть, ту ж дорогу перед собою, що й тепер лежить, утоптана століттями. Йшов мудрості шукати. Чи слави? Дівчата йому могли о тій порі снитись, білі та голі, як берези наярі — так досі сняться дівчата зовсім молодим хлопцям — і ще потім будуть снитись, і ще через п'ять сотень літ.

Вписую літери, які хочу, до тих, що zostались на аркуші життя Георгія з Русі.

...День доходив свого кінця, забираючи в небуття безліч подій, розмов, діянь, сміху і надій. Спливав безповоротно, як води Вісли. А Вісла текла байдуже, як час.

Гострі леза золотих хрестів на Маріацькому костьолі розтинали полотно неба, а руки також творили хрест на вид костьольних веж і на гомін дзвонів. А поза тим гомоном уже наступала тиша — відмирили торжища, замикалися голосні майстерні ковалів, бляхарів, мечників, розпарені й розімлілі виходили з гарячих лазень краківські міщани, спотикались не сміливо на викладених дерев'яними балками бруківках коні заїжджого кметя, убраного до міста в сукняний кафтан, шитий мандрівним «партачем», та в мащені товщом шкірянці. Кметь той дорідний та дужий, витривалий на голод і холод, лиш у місті позирав ніби непевно, він спраглий нового, цікавий усього, а все тут для нього недоступне й високе, мов костьольні вежі чи замок за мурами. А вдома кметь, упокори та нужди знести не годний, ставить у примітному місці в фільварку знак перестороги — два перехрещені між собою мечі, і спалахує потому фільварок червоно, і видно аж на Краківське передмістя, а може, й далі.

В ринку замикалися сукенниці з крамом; босоногі ткачі рахували свій денний зарібок, а до убогих, забарложених притулків сповзались жебраки й каліки, заідаючи біду замішеним на лободі та жолудях хлібом. Хитрий шмуклер-пройдисвіт рахував, що має достарчити можновладному панові три вінці з перлами та злотом, оздоблені пишно нашійники, а ще капелюх із журавлиними перами.

На кухні можновладного пана варилося в мідних

казанах хмільне пиво та риба — пан готувався до великої учти, а хотів при тому публічно роздати убогому людові харчу від вельможного столу.

Місто, як великий звір, ховалося на ніч у барліг.

Висипали небом зорі, очищені од скверни, синьобілі.

В саду при мурованій двоповерховій кам'яниці ученого мужа Яна Міриці велась поважна бесіда.

Ян Міриця приймав у себе гостей. Був Якуб із Боксиць, високий, схожий на величезного кондора із своєю маленькою головою й довгим гострим носом, убраний скоріш як лицар, а не учений муж. І був Миколай Мергус із Ніси, поважний, тихий, з пальцями, як короткі зубці грабель, з голосом глухим і повільною мовою. Обидва були обізнані з книжними премудрощами, мали віру в бога, в астрологію і в королівську владу.

І був Каллімах. Той вірив найбільше в людський розум та власну неперевершеність і визнавав за собою право міняти службу в королів, наче коханок, — неспокійний Каллімах, аж до дна душі збурений, із густою снаддю обличчя і хитрим профілем — потому нащадки матимуть змогу оглядати його подобу на плиті надгробній у краківському костьолі домініканів. Плиту виконає близько року 1500 за малюнком знаменитого Віта Ствоша один нюрнберзький майстер, але це потому, а зараз Каллімах неспокійний, рухливий, не тішать власні милозвучні й глибокодумні вірші, не вабить дорогий рідкісний напій — солодке італійське вино, за вельми високу ціну добуте для столу Яном Мірицею (нагадує батьківщину й молодість Каллімахові), — нині Каллімах байдужий до вина.

І нехай увійде в сад при мурованій кам'яниці Яна Міриці син міщанський з Дрогобича. Нехай увійде.

Я не знаю напевно, що робив того вечора Юрій Котермак, не буду вас переконувати, що тільки так могло бути: що увійшов, і привітався, і пив солодке вино з Італії, бо могло того не трапитись, бо міг він того вечора:

складати молитву господові;

згадувати, як просив ласки у знаменитих вельмож у Римі, аби дали йому рекомендацію до когось багатого, щедрого, зацікавленого астрологією. З астрології добував хліб собі, а закони світил небесних і рух їхній здавались Котермакові тісно, мов кільця в ретязі, в'язаними з людською долею,— бо хіба ж від того, як світить сонце і як спадає дощ, не залежить людська доля? То чи не може бути істиною й те, що залежить вона від зірок? А людина слабка, й немічна, і знесилена сумнівами, й добре б їй подарувати віру і ту віру скріпити,— так сказали зорі...

Міг він того вечора так само добре їхати битим шляхом від Кракова аж до Львова, а тим шляхом возили сіль із Польщі, а тим шляхом ішли татари на Польщу, а тим шляхом король вирушав із Кракова, коли панував там голод і мор, а тим шляхом кметі ходили й ховали за пазуху ножі, бо кметям зброю невільно було носити.

Сказав колись давно Ян із Людзиська, вітаючи славного короля Казіміра Ягеллончика: найвища хвала належить вітчизні поляків. Нехай є інші, пречудові — лиш та єдина для мене подиву гідна.

Польща рівнинна, неширока, як лоно жіноче; Вісла плеще в берег, в'яже все до купи в Польщі; пахне польська рівнина медово. Ти називаєш себе Юрій

Котермак з Русі, та Русь тобі пахне солодше — чи не маєш навіть згадки в душі своїй про неї? Присвяту писав на книжці всемогутньому папі римському, молився до католицького бога. Був ти русин чи хто ти був, Котермаку?

Міг що завгодно того вечора робити Котермак, та мені треба, щоб він зайшов у сад при кам'яниці.

— Нехай похвалений буде.

— Навіки.

— Вітаємо астролога в нашому домі.

Краківська астрологічна школа може похвалитися славою світовою. Астролог був рівним астрономові, не лежала межі тими науками (а обидві за науку мались) границя. В Угорській хроніці пишеться: «Краковія астрологіс реперта ест...» А Котермак — не останній з-поміж них.

Два бурсаки не сплатили флорена за науку; ходив із лікарською поміччю у передмістя до убогого міщанина; зорі говорять, що прийде смерть Каллімахова по його, Котермаковій, смерті, і буде ім'я Каллімахове славне довго, тільки ніхто не знатиме причин його вчинків і діянь, і важко буде сказати, чи був Каллімах вірний правді історичній, а чи власному прагненню слави і почестей, дарованих по черзі то однією державою, то іншою — залежно від того, якій служив. І сказав усе те Котермак, і бачив себе самого на смертному ложі в убогій хаті. Ділили між собою кілька флоренів бурсаки? Кажуть, що заповів свій дім, забудований на університетському ґрунті між угорською бурсою і домом Клетнара, — заповів той будиночок пішакам із бесагами від Дрогобича, аби там жили, поки всілякі науки пізнаватимуть у славному Краківському університеті.

Каллімахове серце — в тривозі: все прах, усе безцінь, марне, ніщо не має сенсу, бо всьому настає кінець так чи інак.

А де земля, що прийме той кінець? Вигнаний з батьківщини, вірним їй не був Каллімах: напівонімечена Польща стала йому притулком — а чи називає її своєю вітчизною? Польща вивищила його і оздобила всіма почестями, доступними людині за життя, а він не раз ставав у пригоді їй, тільки ж солодке італійське вино пахне далеким домом і материними грудьми.

Каллімах відганяв тривогу — міркував уголос про найновішу історію Венеції, писану Сабелліком.

— Є там велика прогалина,— говорить Каллімах.— Мови немає в книзі про намір Венеції збороти турків.

— То важливий і славний для Венеції чин, доказ мудрості у політиці: Венеція бажала зневолити Туреччину, грекам подати поміч, а зробити це мала намір з допомогою персів і татар... Одначе в книзі справді нема про те мови,— стверджує і Юрій з Дробича.

Якуб із Боксиць знає ціну солодкому італійському вину та смаковитим стравам. Турботи про долг Греції і венеціанську історію не псує йому застольного гумору, а поза тим дає добру раду:

— Каллімах, як великий знавець тих справ і не перевершений політик, мусить сам об усім написати щоб не ухибити Венеції в славі її.

— Турки — лихо всього християнського світу, та коли біда трапляється далеко від очей наших, лемені покривджених слабо лунає у вухах... Високий злеумів мав би штовхнути світ на негайну боротьбу, та скарги втихли — і нема злету,— говорить Каллімах.

— І тобі, Каллімаху, найбільше годиться писати про те,— підтримує Якуба з Боксиць Миколай Мергус із Ніси.

— Просив би я вас, Якубе і Миколаю, прислужитись правді, а зарівно й славі мого імені. Бо ж, пишучи історію Венеції, я буду змушений сам не раз згадувати власне ім'я, а не зможу говорити про себе так відверто, як вимагає того погляд на історичну правду.

— Проблема вельми важлива і вимагає виняткового таланту та дару мови,— каже Котермак.

— Я не маю відваги братися за таку справу,— відмовляється Якуб із Боксиць.

Нінащо Каллімахові умовляння; Ян Міриця твердить:

— Лише серед шляхетно народжених з'являються уми справді великі, здатні зрозуміти долю республіки чи монархії, розпізнати, що провадить до могутності, оточує блиском та підтримує в занепаді. А ти, Каллімаху, краще від нас усіх можеш досягнути це.

Забуває господар, що при столі сидить син міщанський. Батько його — Михайло Донат — убогий був, не шляхетського роду, не дав і синові шляхетного імені, а лиш бесаги на дорогу до Кракова. Медик при дворі короля — і простих смертних лікував, і бачив долю королів і кметів у шляхах зірок — чи не він найкраще міг знати, як однаково безсилі й ті й другі перед долею, як однаково залежать від їх примх і як однаково звучать їх скарги?

Усміхається із самовпевненості Яна Міриці Котермак:

— Серед добра, яке батьки залишають дітям своїм, немає нічого вищого понад хвалу й чесність імені, однак насправді ніщо не є важчим од того тягарем...

Гроші й інше усе можна часом утратити, не стягаючи на себе вини, а після їх втрати не завжди настає ганьба. Честь натомість не можна посідати без найвищої гордості ані теж утратити її без найбільшої ганьби.

Бігло над Котермаком небо («Хоч і далекі від наших очей простори його, та не надто віддалені, від людського розуму»,— казав Котермак). Бігло над ним небо зі своїми загадками, а він запропонував нам свою.

Не мав блиску. За Каллімаховою славою, за слявом Коперника, за всепихою королів — не видно його було.

Сліди Котермакові — мовби пісками ступав.

А загадку таки загадав.

Гинули покоління, вмирали століття, полишаючи після себе десятки імен, як сліди чи то геніальних мудреців, чи то геніальних пройдисвітів.

Не був Котермак ні тим, ні іншим.

А таки zostався.

Виворожив собі.

У зірок долі випросив.

Звіздарем був.

Подарували.

Напівбезсмертя?

Петер Бреннер (так собі його назовемо) був високий, лисуватий і елегантний. Як і належить німцеві, любив пиво, сімейне вогнище, а зраджував дружині зрідка, але неодмінно з добропорядною голубокою німкенею.

Коли б ішлося про Петера Бреннера, то можна було б домислювати не одно (уявімо), як вечорами,

взимку, грів ноги у смугастих шкарпетках при каміні, читав газету й жував грубезні бутерброди, наготовлені дбайливою дружиною: зітхав сентиментально, — бо саме так належить зітхати німцеві, — дивлячись на зорі і згадуючи приємні рядки з Гейне.

Але не йдеться про Бреннера. Йдеться про Котермака.

Шліман відкрив Трою.

Ньютон — закон земного тяжіння.

Колумб — Америку.

Бреннер — Котермака.

Бреннер був антикваром. То було його захоплення і його хліб. Він не бачив нічого поганого в тім, щоб заробляти гроші на власному захопленні. Часом навіть дуже добре випадало. Часом — не виплачувалось. Однак Бреннер не відчував браку в грошах. У тому малася певна рація — заробляти гроші на власному захопленні.

Як то трапилось? Хтось загортав якусь дрібничку в крамниці у листок вченої книги, видрукованої тому кілька століть, а Бреннер похопився, помітив і забрав рештки стародруку за безцінь, бо для крамничкаря більше важив шматок ковбаси, аніж такий рукопис.

Чи хтось помирав — і зоставив по собі скриню з невідомо як втиснутою межи старі лахи отою книгою в шкіряній оправі?

Якось уже було.

Бреннерові потрапило до рук: видано в Римі, писано латиною, з назвою «Юдіціум проностікон...», автором книги значився Георгій Дрогобич із Русі, магістр, учений муж, зіздар...

Не єгипетський папірус, ані звітрілий, крихкий і дорожчий од золота оригінал трагедії Евріпіда, ні,

аж так то не випало. А однак Бреннер знав вартість книги.

Горіло світло в Бреннеровій кімнаті, кімната не була закутком чорно книжника й мага, часи чорно книжників минули, а все-таки жило в ній щось від незвичайного — запах старих книг, специфічний, характерний, його ні з чим не порівняєш, той запах, тільки таку назву він і має — старі книги. Кохався Бреннер у старовинних свічниках, це він залишав для себе, це майже не йшло на продаж, мідні, причорнілі і бронзові, важкі, як надгробні плити, милі Психеї з тоненькими фігурками й хижі химери; коли Бреннерові раптом ставало самотньо,— а таке трапляється з кожним, хоч би він і здогадався продавати власне захоплення,— Бреннер палив свічки у всіх своїх свічниках, і горіли вони хитким, дрібним полум'ям, і аж тоді незвичною виглядала Бреннерова кімната, бо поза тими свічниками ще плавали на стінах, оббитих темними шпалерами, тіні від черепа, обернутого на попільничку (зостався по Бреннеровому батькові — лікарю), і від маленької фігурки східного божка з пласким обличчям — і Бреннер тоді мав щось від мага: видовжувались і загострювались риси обличчя й погляд не світився добропорядністю.

Котермакова книга, видана в Римі чотири століття тому, чорна і з жовтими, як шкіра забальзованого фараона, сторінками, пасувала до тих свічників.

Читав Бреннер. Було там передбачено час місячного затемнення і вперше,— а те, що зроблене вперше, має-таки ціну,— йшлося про Львів, Дрогобич (дороги Котермакові слались, дороги, шляхи світил і шляхи людей). Бреннер гадав собі — то таки рідкіс-

на книга, особливо для північних народів (через руки його перейшло чимало такого і міг би розпізнати фальшиве, як старий ювелір здалеку вчуває домішку в золоті).

Чотири століття ходила світами книга, бо так собі виворожив Котермак, аби була, аби ходила — світами ходила, чотири століття, ніким не відкрита, нікому не знана, не читана, а однак була.

І потрапила Бреннерові до рук.

Все має свою ціну. Котермакова праця також її мала — чотириста вісімдесят німецьких марок та місце в каталозі цінних і рідкісних книг.

Було це десь у році 1898.

Добрий німець Петер Бреннер відкрив Котермака. Сина міщанського з Дрогобича.

Пив того вечора пиво, цілував білу шию дружини і був би дуже радий, коли б хто купив Котермакову книжку за чотириста вісімдесят німецьких марок, — таку ціну визначив їй Бреннер.

А чом би й ні?

Бо таки, мабуть, хтось купив, і знову мандрувала книга світами, й літами, й людьми.

І повернувся Георгій Котермак, син Михайла Доната, до свого Дрогобича.

Дрогобич — у долині, як між двома долонями. Бігло горі небо, долі — річка й дорога.

Стояли золоті стовпи на небі (заходило сонце), ліси, безжально обідрані з одягу, мов окрадені опришком подорожні, пробували прикрити свою наготу густими туманами.

Стрибала дорога зайцем, наче сліди замітала.

Утоптана століттями дорога. За хмарами вгадувались гори. У винниці, коричневій, як шоколад, співали.

Білий-білий. Вуса й борода. Сливи очей, подовжених і з непорушним поглядом. Брови до скронь, зморшка гостро розтинає перенісся. Чорний одяг і білий комірець під білою бородою. Котермак повернувся додому.

Повертався так.

Петро Січкара займав однаково мало місця і в житті, і за столом. Тихий, однорукий і маленький, наче зайва кома у фразі, жив собі в обідраному будиночку на околиці Дрогобича, при ньому була його старша, така сама тиха, незаміжня сестра, він приносив додому під пахвою буханку хліба з міста, а вона готувала для нього прості страви, оповідала довгі й незлобні плітки про сусідів, а вечорами вишивала невибагливі, як її життя, візерунки на білому полотні, а потім знову випорювала нитки — і так виглядало, ніби без кінця намагається відшукати те, що знайти неможливо.

А Петро Січкара лежав на старому тапчані, прикривши обличчя газетою, і мріяв про життя, якого він ніколи не проживе. Траплялись там подвиги й гарні жінки — неодмінно в червоних кімоно, а сам Петро Січкара був струнким і знаменитим тенором із пишною чуприною і звабливими вусиками над чіткими й дуже вольовими устами.

Вранці Петро Січкара, махнувши рукою на переповнений автобус (куди вже йому штовхатися ліктями, навіть тут не міг би цього зробити), топтав то сніг, то болото — залежно від пори року — з околиці до центру, де працював у міському музеї.

І раптом — як у дитячій казці — випав день, коли

йому пощастило. Ні, не став тенором і не зійшло кохання вогненної жінки в червоному кімоно, навіть вусики не проросли над його устами.

Вишукував для музею розписані глечики, інкрустовані тарелі: помежи сірим запоорошеним мотлохом, межи непотрібом хотів натрапити на скарб.

Знайшов.

Несподівано напіткав непорушний погляд подовжніх очей.

Портрет темний, білою плямою лиш борода й комірець. Січкареві тремтіли пальці на бідній руці його, торкався полотна, напису — Георгій Дрогобич із Русі, коли був писаний портрет, чи то оригінал, а хто автор портрета — а чи справді Дрогобич із Русі виглядав подібним до цього образу?

Знав про Котермака. Чув. А то портрет.

Молитись був ладен — як до ікони чудотворної.

Во ім'я отця, і сина... і нині, і присно...

Білому світові цілому хотів би показувати портрета, писаного невідомим автором, а знайденого ним, а відкритого ним, тепер невеличке містечко Дрогобич ширилося далеко в часі і в просторі — аж за п'ять сотень літ, аж до Кракова та Болонї, а власний дім на околиці з маленьким городцем, і нудними стінами, і нудними плітками, і прісними стравами, і кволотихими вечорами, коли особливо відчутно, як безнадійно стікає в провали час, — усе стало іншим, бо ану ж стояв дім його на місці Котермакової хати?

А що могло означати прізвище? *Котермак*. Прізвисько, характер, прикмета, професія?

Загадка.

Не приходили жінки в червоних кімоно. Не мав на них часу: писав і писав листи і чекав відповідей,

а поки з Кракова та з Болонї Котермаковими дорогами йшли до Дрогобича коротенькі, скупі, безнадійно скупі інформації, вигадував уже не своє — Котермакове життя.

З Болонї писали італійською мовою, і мало не плакав, як дитина, котрій подарували калейдоскоп, а не сказали, що з ним робити, шукав перекладача, невміло й кашляючи випив із ним у коричневій, як шоколад, винниці, перекладач з гріхом навпіл, із іронією наскрізь (де ж таки, дурницями доросла людина займається) переклав: у Болонському університеті Юрій з Русі читав студентам почесні лекції з медицини та ранкові лекції з астрономії. І значиться він у тогочасних документах видатним ученим філософських і медичних наук, і астрономом, і достойним ректором університету, а більше нічого з Болонї про нього не написали й не знали.

Учений філософських і медичних наук, ректор достойний.

А й того було немало.

Того було немало, аби посісти сенс життя, аби шукати його в загадці, в штрихах, у старих книгах, у Котермакові.

Юрій Дрогобич повернувся додому.

Світ повірив у нього. Ніби Котермак ріс тепер та більшав, а кожен додавав до нього своє і тим загадку заплутував, і загадка росла разом із Котермаком.

Хтось твердив категорично, що слава його не менша Каллімахової, а хтось знайшов свідчення, ніби великий Коперник був Котермаковим учнем, а інший запевняв: знаменита праця в галузі медицини, автор якої був досі не відомий, без сумніву, належить Дрогобичу.

І виглядало так, мовби нікому не спадало на думку зняти з Котермакового портрета верхній шар фарби, аби пересвідчитися — є там ще щось? Ніхто того не робив, а ніби навпаки чинили: клали й клали зверху нові мазки,— і годі дійти істини, і годі знайти Котермака.

Істиною було все — і ніщо не мало підстав. Засуджувати безпідставно до смерті й до слави однаково неможливо.

І все було про Котермака правдою, і все — бридня.

Кажу вам: коли все правда, то чому неправда те, що сидів він поряд зі мною, пив каву з порцелянної філіжанки й оповідав, про що мав охоту, і згадував, що згадувалось?

Болонья, приміром.

Прозора, як повітря, музика лютні й плаваючі над інструментом чорні, замріяні, як мадонни Франческо Франчо, очі італійки, й розкішний фасад церкви тіла Христового, і неперевершені палаці Болоньї — стрілчасті арки палаццо Ізолані, і тесаний, ніби полірований, гранчастий алмаз каменів Бевілакві, і круглі арки над вікнами нижнього поверху палаццо Фава.

А ще — один глухий вечір, коли падав дощ, і голод допікав, і цілий світ пахнув тільки хлібом, шматком хліба — колись покинув не доївши малий хлопець Котермак на тесаному столі батьківської хати (як потому не раз згадувався той шмат хліба і бесаги, наладновані в дорогу!). І тоді за гроші на хліб склав гороскоп, де все свідчило про багатство, славу й радощі; за таке платили щедро, а насправді зорі віщували біду, її неможливо було уникнути — то чи так

уже підло вчинив молоденький і без міри голодний магістр, сфальшувавши тоді задля хліба?

А чи колега Миколай Вудка з Квідзиня, такий трохи дивний, трохи не схожий на інших у своїй ширості й довір'ї до людей.

А ще той вечір, коли говорив Каллімахові про долю, — чи ж не справдилося?

Обтер Котермак бороду. Дивився на світ непорушним поглядом, мовби нічому не дивувався, мовби знав ще тоді, з-перед п'яти сотень літ, що так, а не інакше буде все діятись на білому світі:

— Здобить слава не тільки за життя, а триває віки, сягає наступних поколінь. Літа надають їй тривкості й блиску, хоча все інше час руйнує безжально...

Знову спочатку.

Шукаю віднова Котермака.

— Доброго дня вам. Як ваше здоров'я? У театрі опери та балету дають «Циганського барона». Чи не хочете послухати? Скористайтесь нагодою...

Де я бачив це обличчя, де?

Котермак.

А то не він. То напівбожевільний старий, розклеює театральні афіші у Львові, подовжні темні очі й непорушний погляд.

Ніби з нього той портрет малювали.

Театральні афіші — вони не мають нічого спільного з астрологією.

Нині в гороскопи не вірять. Бридня.

Стою над дахами Львова і дивлюсь на зорі. Сліпучий Сатурн із загадковим кільцем. І місяць — жовтий і танучий — тоненький шматочок цитрини. А долом чорні дахи міста, божевільна застиглість, нерухо-

мість чорних дахів — квадрати, шпилі, трикутники,
хаос, мішанина, непорозуміння.

А що по тому, що по тому?

Послухай-но, по тому, через п'ятсот років, хоч би
знічев'я, мимохить, випадково, поміж іншим,— виво-
рожи мене, Звіздарю.

Через п'ятсот літ.

СОТВОРІННЯ ТАЙНИ

Гарячка палила, і він пив воду, але вода видавалась прісна й затепла, ніби зачерпнута з перегрітої літнім сонцем калабаньки — не втишувала анітрохи спраги і навіть не зволожувала уст.

Гарячка тягнула за собою дивні, примарні видива, вони обступали Алімпія так тісно, що він не міг ані ворухнутись, ані одмахнутись од них рукою, і мусив погодитись на ті видива, і вже хотів їх, а каювся, бо таке бажання вважав гріховним. Сірі, десь на кільканадцять ліктів завширшки, стіни його келії немовби невидима рука вкривала чимось барвним, святково блискучим, — так навіть не вигравала супроти сонця кладена у святих храмах мусія. Алімпієві хотілось торкнутися стін, переконатись, чи то видіння, чи то воістину є, — стіни переливалися червонясто, і жовте межувало з темно- й густо-зеленим, а синє вкраплялося в золото. Мерехтіло, мінилось, одна барва лягала на іншу, і поміж тими барвами вирізняв Алімпій окреслені нечіткими лініями людські обличчя, руки, київські тереми, сопілки й гуслі без гравців, сльози чиїсь без очей і очі без облич. Іржали коні, хлюпалась об берег дніпровва хвиля, скрипіли весла, тарахкотіли колеса, жарилися вуглини в печах гончарів, плакали якісь чудні діти й котресь намагалося торкнутись долонькою Алімпієвого обличчя...

Того плачу не хотів лиш чути, бо ніби в'язався плач із таким, чого не мав права згадувати або ж і не пам'ятав зовсім.

— Не спиш, брате Алімпію?— заскрипотіло від порога келії: годі було розрізнити, чи то двері, чи то справді хто говорив.

Алімпій розтулив стиснуті долоні, трохи звівся на своєму суворому чернечому ложі,— в келії таки справді був ще хтось, уже не з видава. Сіре й чорнувате, сухе, скрипливе, бігало поглядом по Алімпієвому обличчі і по стінах, вицілювало очиці на кожную щілину, ніби прагло там щось углядіти. Однак видава зникли, всякнули в стіни, мовби наполохавшись блимкотливих очиць; пришельцеві годі було щось узріти, oprіч стін і тремткого павутиння, давно не обметеного з-над лампадки, що потихеньку тліла, не даючи світла, як не давала холодного наситу прісна вода.

— Не прогнівайся, коли, може, збудив, але прийшов Антоній з Гори, котрий замовляв тобі написати ікону, зажурений вельми, що ти слабкий еси.

— Добре, що ти сповістив про те, брате Захарію, не гніваюсь, чого мав би гніватись...

Алімпій вишукував слова, котрі збирався сказати братові Захарію, але йому раптом завадило нове видіння — маячів перед ним уже не один брат Захарій, а стало їх безліч, тьма-тьмуща, і вони поробились маленькі, кружляли довкола сірою мушвою, подзикавали: зажурений, зажу... жу... жу...

— Повідай йому, аби прийшов завтра... Доконче завтра, а сам уже йди, я хочу спочити,— Алімпій таки знайшов слова, аби спровадити геть Захарія.

Захарій стенив плечем — можна переказати, але навіщо замовникові приходити доконче ще й завтра? Хіба для того, аби запитати, як спалося вночі іконникові Алімпію. Однак уголос Захарій не мовив нічого, лиш присунув ближче до хворого корчажку з

водою, заглянув, чи ще не вигоріло масло в лампаді, а помітивши, що Алімпій лежить із зімкнутими повіками, знову пильно оббіг очицями келію. Алімпій стежив скрито: чого то видивляється благочестивий брат Захарій — чи не сховку зі скарбом? Видно, не вірить печерська братія, що преподобний Алімпій, знаний у Києві і в цілій Русі іконописець, не доробився за свій вік великого скарбу, не приховав десь потаємки марного золота. І знову сталось: тьма-тьмуща Захаріїв, і сірою мушвою нишпорять по келії, і відколупують тиньк, і обстукують підлогу, шукаючи скарбу.

Алімпій застогнав, неспокійно ворухнувся на ложі, тож Захарій тихцем вийшов із келії, забувши по-лишити просохлу просвірку, котру приніс із собою для хворого.

Київський люд, відклавши на день-другий свої клопоти й печалі, втішається веселим святом новоліття. На Дніпрі ще не скресла крига, але вже синювате тепло, пропахле гіркотою майбутнього цвітіння й зеленавості, текло над містом. Вина та меди настоювались на тій п'янкій передвесняній гіркоті, і нелегкий та дорогий хліб здавався замішеним на солодкому духові нової весни й нового року. Уже перейшов урочистий, многобарвний хресний хід із богоугодними піснями і святі отці вознесли хвалу господові, що позволив киянам пережити многотрудне минуле літо, котре було гаряче, як іскря вогняне, й тим попало жито; і оту осінь минулу, коли несподіваний мороз убив усю яр; і оту зиму, послану за людські гріхи превеликі, — оту зиму з теплом, дощем і громовицею, — а коли бракує хліба, то вже нема роботи ані ковалям, ані огородникам, ані древоділам; хіба що лихварям, та

ліццям, та грабарям є робота,— отож просили святі отці щасливого нового літа в бога: з урожаем і без воєн, а коли з війнами — то з удатними і побідними, і без болістей, без мору й пожеж. І молилися кияни: нехай зіслизнуть разом із талим снігом у березолі благодатному і печаль, і хвороба, й половці, і нехай хто зв'яже докупи всі стріли, по землі розметані, і нехай потонуть у повені всі сльози, й усобиці, і нехай смердам зерно сіється, а ковалям серпи куються, а князям мудрим правда правиться.

А поки що буде — кияни радуються новоліттю, перед святою Софією преподобні отці благословляють люд, а люду без ліку й на Горі, де забудувались бояри, ремісники, купці, й на Дорогожичах і на Кожум'яках та Гончарах. Затоплена народом площа перед князівським палацом та церквою Богородиці, аж угинається під ногами мощена дерев'яними колодами вулиця при Софійських воротах, а свято вже розметалось, вихлюпнулось аж за ворота, мовби тісно йому в місті, мовби хоче розсадити мури поганськими піснями, звуками сопілок, бубнів, хоче розбігтись реготом аж по Дніпровому замерзлому широчінні. Скрізь у натовпі скоморохи, декотрі в дивовижних масках і в несусвітнім убранні, ще інші — з бубнами, а тамті — з ведмедами на ретязях; скоморохи просторікують, не стидаються говорити, що на думку спаде, кепкують із усіх довкруги і з себе теж насміхаються,— на те вони скоморохи, вічно ризикуючи загробним щастям і земним спокоєм, говорять усе, що заманеться. Перейшов хресний хід із хорогвами й благочестям — можна пити, заїдаючи рукавом, можна реготати, й співати, і кепкувати із себе й з цілого світу.

Лиш на дитинці не вельми гамірно. Освітлений, а все якось понуро виглядає князівський палац, аж ніби задовгий і важкий зі своїми квадратними баштами, зі спадастим на чотири боки дахом, у gridниці князь Святополк приймає гостей, а, однак, нині більше, ніж коли, відчувається чужим на веселому святі, здається, що не добрий князь на той святочний гомін. Мене пальцями бороду, не п'є вина, гострим жалом князівський суворий погляд втищує на мить сміх гостей, висока князева постать пригорблюється, і цілий понурий вид змушує до мовчання. Маркітного князя дошкульно тне хвороба й недобре передчуття, коли долітає знову його слуху велелюдний гомін Києва.

Фантастичні поєднання барв, червоняста освітленість облич — довкола кладено вогнища; Алімпій втішається, коли запримітить на тлі червені якусь небуденну постать, блискіт руки — он у зеленому скоморох, із обличчям самого пекельника, з волоссям рудим (червона лисиця), а уста широкі, блідуваті й хижі. Його зелені лахмани метляються разом із червонястими виблисками вогню, а слова — як хмиз, від котрого ще яскравіше спалахує вогонь.

— Мовиться у прислів'ях мирських: балачка довга непотребна, довга лиш паволока добра. То я вам коротко повім, кияни благочестиві: хто од льва зліший, од змії лютіший? Від усіх лютіша жона недобра. Краще в дірявій лодії плисти, аніж злій жоні тайну повісти: дірява лодія одержу замочить, а зла жона життя мужа свого геть затратить...

— Го, го, го, — тішиться люд київський, радо дозволяючи собі слухати таку балачку, такого дурнослів'я не перепиняти, — і частують наперейми скомороха вином, ждучи нового жарту.

— Лиш не знаю, чи варто перед вами розкривати в притчах знання мої. Чи дурні, а чи мудрі ви — як спізнаю? Бо ж дурнів не сіють, не жнуть — самі себе родять. Як до дірявих міхів воду лити, так дурня учити. Коли попливе камінь по воді, тоді й дурень розуму набудеться.

І знову регочуть кияни, а скоморохові ніби й того мало. Він росте, росте, займає мало що не сам-один увесь Бабин торжок, уже він зростом ледве що не з церкву Десятинну, а сміх його звідкілясь ізгори на людей, дрібніших і мізерніших:

— Хто там зажурився? Чи не знаєте хіба, що мілв ризи їсть, а смуток людину? Смуток людині кості засушує. Чей же не бачите, як жура нашому князеві кості посушила? Бо ж то він думає, як би йому гріхи на землі полишити, а гроші з собою, аж до неба забрати!

— Ге, ге,— вже рідко й не надто сміливо злітає смішок знизу, а скоморох у зеленім лахманні, огрітий вогнем, усе стоїть над площею, напівп'яний, але не стільки, аби не тішитися з власної відваги й дотепності, перехилиє жбан із медом і кпить собі далі:

— А чом же то ваш мед такий солоний? Чи не всипали до нього солі, котру князь Святополк побрав у мніхів печерських? Він же потому благочестивим киянам ту сіль уп'ятьдорога перепродував, бо любить князь киян паче чада свого — хіба ж не правду мовлю?

Затихло довкола скомороха, хтось уже й позадкував, озираючись відступався,— хто зна, чим такі жарти, надто вже влучні, можуть скінчитися. Скоморох же як затявся — не вмовкне:

— Цссс... Слухайте! Чи то хто сміється, чи аж плачем давиться від сміху? Може, то ті чорноризці

богобоязливі, котрі од княжича Мстислава якийсь скарбець заховати поривались, а княжич не дозволив, княжич їм п'яти вогнем пошкробав, аби щедрішими стали...

— Го-го,— знову відважується на сміх київський люд, і той регіт тне звіддала чутливе князівське вухо.

— Славно жартує.— Алімпій чує чийсь голос, звернутий до нього.— Славно жартує. І без страху — що, коли князь прихилив би вухо до тих слів? Чи не розпалили б тут іншого вогнища, не святочного, а кривавого, як для коромольних волхвів колись у Новгороді?

— Для чого?— дивується Алімпій.— Пощо палити вогнище, коли народ розважається? Якщо той скоморох правду рече, то не заслуговує на покарання, а як брехня переходить через його уста, тим паче смішним було б покарання.

— Ти філософ і мніх Алімпію, ти мніх, а не князь, князь міркує інакше. Князь хоче, аби його боялись, а не судили.

— Іже багатьом страшний, то багатьох і бояться мусить... Князь є — а не перебуде довіку, отож і бажання його не довічні. Зостанеться лише оце, непереходяще й постійне.

Алімпій повів рукою доокруж, немов хотів обійняти разом і вкупі нічне небо, зеленого скомороха, відблиски вогнищ і золотавість церковних верхів, різнобарв'я київського люду й синювате повітря першого дня нового року.

Скоморох гучно скидав донизу зі своєї недосяжної високості щедрі слова:

— Гарно мене слухали, гарно частували, то я вас тепер також пригощу, незгірше князя пригощу, бо

сказано: щедрий — то як колодязь із солодкою водою, напоїть кожного, хто б його не минав...

Скоморох підняв догори бубон у руках, а то вже не бубон — хмара густа, а хмара дощем — на доли київські. Дощ із присмаком вина й жартів скоморохових. А скоморох двома кроками перетяв торжище, легко переступив через церкву Десятинну й щез...

При жаристих вогнищах червоним видається Алімпієві цілий світ, і він міркує собі — отак червонясто, вогненно виглядає гріх і покарання за нього. А невже радість мирська — то тільки гріх? І невже скараним може бути скоморох, котрий весело говорить невеселу правду? Страшно біснуватому дати ніж гострий, а лукавому владу й силу,— Святополк же лукавий, скупий і грошолобний, понад усе про лихварів та міняйлів дбає — вони йому скотницю набивають кунами та гривнами, а іншим Святополк насилля творить, не один дім до основи скоринив, не в одного майно або й честь одібрав... І братові своєму Василькові зір одняв, руки свої найтяжчим гріхом скривавив. Страшно біснуватому дати ніж гострий. Та не йому, Алімпієві, над суетою мирською розмірковувати. Князь прийде і піде, чи той, а чи інший — майстрам байдуже,— не служать вони князям.

І то правда була: князь приходив — і так само відходив, а зоставалось по ньому навіть не стільки, скільки він би хотів, а й не те, чого він би прагнув, бо не від його волі залежало — що зоставити, що притримати, а що взяти з собою.

Велика була коромола, і бунт великий. Того ж 1113 року, за два тижні по святі новоліття, помер князь Святополк. І ще не встигли, як велить звичай

предків, на сани тіло його покласти, а вже кияни ламали скотниці й медуші боярські, вривалися на двори лихварів, розметавши паркани, нищили геть усе чисто й доценту поруйнували хороми київського тисяцького Путяти, котрий вельми був угодний Святополкові й синові його Мстиславу. Святополка вдова багато добра всякого роздала монастирям і чорноризцям і людові убогому, аж дивувались дуже, бо такої ласки ще не бачили люди ні від кого, але та ласка не порятувала Святополкову од бунту. Віче велике зібралось, а відтак із вікон князівських видно було, як випускали з порубів залахманених і голодних в'язнів; нагнітались злоба й невдоволення, бралися за мечі кияни, забувши, що коритись мають і хто їм володар.

Сотворила раду знать київська і послала людей своїх до Переяслава — багато дивувались красі Переяслава й храмам його, потому оповідаючи різно про церкву святого Михайла і город камінний, закладений митрополитом Єфремом; просили ті люди Володимира Переяславського, Мономаха: піди, князю, на стіл отчий і дідів. А Володимир відмовився, позаяк не був Київ його вотчиною, а він хрест цілував із братами своїми — не йти до чужої отчини.

І по другому разу вклонились кияни Володимирові: піди, князю, до Києва. Аще не підеш, то знай: велике лихо подіється. Рушить збунтований люд київський на всіх бояр, і вбиватиме, і на монастирі піде, і будеш винен у тому, якщо вони, князю, монастирі пограбують.

І почав княжити Володимир, син Всеволодів. Сів у Києві у неділю, а всі кияни стріли його з честю великою. І радість була, бо утишив князь бунт і коромола втихла.

Ховаючи під лахманням бубон, скоморох із лукавим смиренням восхвалив усевишнього і сказав до іконника:

— Чи не погодився б ти, преподобний Алімпію, написати для мене ікону? Я, правда, не маю чим платити, ані гривни не маю, в мене в кишені вітер висвистує, от хіба що притчу тобі оповім...

— Я напишу тобі ікону, і не мусиш платити, коли не маєш чим.

— То правда, що про тебе оповідають: пишеш не за гроші, і не цураєшся роботи — коли просять тебе оновити ікону обвітшалу, то не відмовляєш, і золота та срібла не жадний єси. Задля чого ж ти пишеш, Алімпію?

— А задля чого птах співає, а ріка тече задля чого, а вітер хмари гонить задля чого, а ти притчі мовиш задля чого? Бо не може бути інакше, бо кожен має тайну свою, котрою живе...

— А тайна чудо породжує, і ніхто не відає, що бог чудо людськими руками творить.

— Не богохульствуй, скомороше.

— Правду мовлю... То напиши мені ікону, Алімпію, а нехай бог на ній має князеву подобу, Мономахову. То славний князь, мудрий, і в битві відважний, і народом рядить уміє, — такому князеві служити не жаль.

— Жодному князеві не служу — ні доброму, ні поганому, і дарма мені: добрий князь чи поганий, — я все зостаюся самим собою. А богові не дам подоби княжої, бо ношу образ господній в душі і не пишу також за зразками чужими, як інші чинять, а пишу образ, котрий в собі маю...

— Хитро говориш. То ти — як бог? Не знаєш влади нічиєї, і дарма тобі, хто нині князем, а куди Дніпро тече — вперед чи усп'ять, — знаєш тільки тайну свою? Не служиш, а тільки твориш, як всевишній? То чом же перечиш, що бог творить диво людською рукою?

— Не богохульствуй, скomorоше.— Алімпій сотворив хрест над безвірним, а той ховав під зеленим лахманням бубон, аби не дзенькнув без потреби.

Мономах повелів міст через Дніпро покласти. Плінфами міст устелюють, червоно-коричневими, зеленими, ясно-жовтими. Чудувались люди, бо навіть що ж плінфами — торкне кінь копитом і розіб'є все вдрузки, на скалки рознесе. А кінь ступав, ніби мав крила, не торкаючись плінф, як у повітрі плив.

Князь Володимир їхав на коні. При нозі коня невідступно й вперто вистрибував зелений скomorох. Розтягував у хижій усмішці широкий рот, а сонце блимкотіло в світлих, аж прозорих очах, ніби забаглося йому просвітити скomorоха наскрізь, а замість того само заплутувалося йому в зіницях і там зоставалося, аж нестерпно було дивитись у скomorохові очі.

— Хе, князю, бачив я звіра величезного, а голови не мав той звір — отак і без князя мудрого городи й землі, як звір безголовий. А що супишся, Мономаше, не гляди на те, який я зовні,— послухай, що говорю. Я, господине, одягом скудний, зате розумом багатий — юний вік маю, а старий смисл у мені...

Мономах нетерпляче відганяв скomorоха, а все ж у вуха летіли йому настирні слова:

— Князю мій, господине! Покажи мені обличчя твоє, бо голос твій солодкий, образ твій прекрасний.

Мед дарують уста твої, і ласка твоя як плід райський...

Мономах кинув скоморохові калитку з грішми. Скоморох розв'язав вузлик, реготав, розсипаючи доокруж гроші, як полуку; в Дніпро кидав.

— Пощо, князю, мені куни твої та гривни, я більше маю: що слово мовлю — то й золото, а що помовчу — то ще золото, а ти мені гривни, куни! Я не того прошу в тебе, князю: дай мені щось такого, аби навіки при мені зосталось. А не даси, князю, затим, що не маєш!

Мономах спинив коня:

— Про що торочиш, навіщо коневі попід копита лізеш? Скоморохові хіба що на новолітнім святі вільно говорити, а перед княже обличчя невільно ставати, чи ти того не відаєш, блазню?

— Зажди, князю, мислі мені копитами свого коня потолочив. Зажди, ану ж я щось мудре промовлю!

— То говори, що маєш.

— Е, князю, не гнівайся, бо сказано: хоче хто над іншими княжити, хай вчиться собою володіти... Мав я мовити, князю, що славний ти ділами, і походами, і битвами великими й меншими, і розуму маєш більше, ніж усі твої бояри укупі, а про те, що буде по тобі,— нічого не відаєш. Як хочеш, я скажу тобі, хто знає, що по нім буде... Ти, князю, славі своїй служиш, що б не робив, а я знаю такого, що нікому не служить: ні славі, ані князеві.

Князь не слухав більше стоязикового скомороха, відтрутив його недбало й гнівно, і ступив його кінь на міст, плінфами викладений, і потолочив на друзки барвне видиво... Скоморох зіскочив із моста на Дніпрові хвилі й рушив за течією, помахуючи бубоном.

Алімпій задрімав, сиве довге волосся облямовувало притихле уві сні обличчя. На сірих стінах не було нічого, окрім блимкотливого промінчика, що випадково втрапив крізь вікно до оселі мніха і не знав, де йому притулитись, бо скрізь було суворо, вбого й невесело. Промінь стріляв у кожен куток, таки сподіваючись надібати щось веселіше, і знайшов. То була гарно відполірована, гладенька, як ніжна дівоча долоня, липова дошка. По краях дошки видовбано вузький рівчачок — ковчежець, так що дошка виглядала ніби оправлена делікатною рамкою. Стояла дошка прихилена до стіни, видать, господар небавом збирався взятись до роботи — бо й вапи стояли у глиняних горнцях, розтерті, але вже трохи присохлі. Промінь торкнувся поверхні липової дошки — там і зостався, ніби потонув у теплій золотавості...

Алімпій розплющив очі і відразу відчув, що в келії знову хтось є. Гадав би, що й тепер видиво. І рад був тому, бо сон мав темний і важкий, ніби камінний, а видива дарували радість, вони накладалися одне на одне, мішались, як вапи, злиті кимось для забави до одного горнця, важко було сказати, чи було все те насправді з ним перше, чи то спливали спогади, чи народились мислі й події, які могли б трапитись, аби те чи інше склалось не отак, а інакше. Алімпія не цікавила послідовність тих марев чи їхня істинність і правдивість, а лиш барвність, мимобіжність і легкість, така легкість, котру вапницею годі затримати. Тривожило тільки щось, чого не міг зрозуміти, — чи то плач дитини, котру ніяк не міг побачити, чи що інше, ніби мав чогось позбутись, а не знав чого.

То таки в келії ще хтось був. Алімпій придивився пильніше — при його ложу сидів отрок із облич-

чям ясным і чистим, ніби його ніколи не торкався тягар життя, мовби той отрок бачив тільки своє щось, вельми гарне й радісне, може, навіть лиш власну чисту душу, нічим не скаламучену й не потривожену. Алімпій вдивлявся в те обличчя, і дивне почуття огортало його: ніби він уже десь бачив те обличчя, й не один раз, а безліч разів, і в той же час не міг би сказати, хто це, як його на ймення: був певен, що хоч бачив, а не так, як інших людей — аби йшов цей юнак йому навстріч, лице в лице — то такого не було, навпаки, Алімпій ніби віддалявся від нього, між ними лягала якась межа — і все одно те обличчя постійно йому виділось.

— Спи, спи,— сказав отрок, і голос його мав барву теплу й лагідну, і також вельми знайому.

— Хто ти?— запитав Алімпій.

— Ти знаєш,— сказав отрок, але Алімпій ще не знав. Однак він рад був гостеві, його ясному обличчю і теплому голосові.

— По що ти прийшов?— запитав Алімпій. І знову почув:

— Ти знаєш.

Алімпій міркував: по що? А поки думав, то знову замерехтіли барвами стіни, і знову плелись видава, знов обступили іконника і його гостя. Алімпій бачив власні руки, що клали мусію на стінах Михайлівського золотоверхого собору, і власні руки, котрі розтирали вапи і тримали вапницю, і власні руки, котрі складались до молитви, і власні руки, котрі ламали черствуватий хліб, аби зі смаком скуштувати його. Він подумав, що, може, треба оповісти цьому отрокові щось про людські руки.

І сказав:

— Тако рече апостол Павло: «Мені ж і суццим зі мною хай послужать руки мої, і нехай ніхто втуні хліба не їсть».

Отрок дивився чистими очима і слухав, хоча на мить Алімпієві видалось, що отрок слухав лиш із поваги, бо йому знане те, що він, Алімпій, говорить, а може, й того більше. А хотілось говорити, хотілося сказати, що як той юний отрок прагне перейняти його науку (бо ж хіба не по те прийшов?), то нехай не цурається ніякої праці, як не цурався Алімпій, і хай навчиться хитрості іконної не задля багатства, а задля отого дивного, що приходить і народжується, коли пишеш, коли тільки торкаєшся пальцями вапниці чи гладенької поверхні липової дошки. І ніщо перед тим золото, срібло, цілий світ перед тим ніщо.

— Вмій розділити зароблене тобою на три частки: одну — на святі ікони, другу — убогим віддай, а третю — на потребу тіла твого... І не бери більше, ніж на те треба.

Сіра мушва раптом знову зашелестіла по келії, стрімляла всюди довгі комарині носики — де то скарби, де золото, наскладене Алімпієм, благочестиві мніхи дбали про сохрانیсть чужої душі, аби соблазну комусь не було.

А раз трапилось: просив муж один багатий і щедрий, аби Алімпій ікону написав, а що не було самого іконника на той час, то з братією домовився: десять разів по стільки заплачу, скільки скажете, аби лиш Алімпієвого письма ікона... Тричі приходив, і тричі братія — від Алімпія ніби — переповідала, аби ще гроші приніс, а приносив не шкодуючи, і все мніхи побожні до своєї кишені складали, Алімпій так до кінця й не відав би, коли б трохи там не обділили брата

Захарія — то прийшов, нашептав Алімпію, а він тоді звернув усе мужу благочестивому, ікони подарувавши власного письма. Оті ж і не згоріли, коли пожежа була велика на Подолі.

Силкується Алімпій розігнати мушву, а та нишпорить, нюшить; добре, що душа його нікому не доступна, бо там би шукати мали, не під тиньком у келії...

Отрок слухає — і ледь здригаються кутики його півдитячих уст, і він похитує головою, а над ясними очима тремтить чорна тонка брова. Алімпієві знайомий порух тієї тонкої брови, не так навіть знайомий, як аж болісно відчутний, і знову здається йому, що отрок слухає лиш із поваги, а сам геть-чисто все знає.

— Хочеш пізнати більше, ніж може осягнути розум твій власною силою, — читай книги святі. Не збудувати корабля без цвяхів, не жити праведнику мудрому без книг. Краса воїну — зброя його, кораблеві — вітрила, тако і праведнику почитання книжне...

— Правда твоя, — мовив отрок і в задумі прикусив губу, а знову йому чорна брова здригнула, і тоді Алімпій вже знав, хто то такий. Він дивився на руки отрокові, були вони міцні, навиклі до праці, а ще не навиклі до того, аби вапницю тримати, ті руки він знав достеменно, бо були то власні його долоні, — ті руки клали камінь у підвалини церкви Печерської, було то давно, страшенно давно, ціле життя збігло, відколи отрок Алімпій клав камінь у підвалини церкви, а церква стати мала на пагорбі над Дніпром, і широка ріка пливла під ногами в отрока і ніби його самого брала кудись із собою, а небо було синє, і вода була синя, і світ був незатьмарений, бо незатьмареною була отрокова душа. На закладини церкви приїхав князь Святослав Ярославич, сам лопатою копав рів

для основи майбутньої церкви, і отрок копав, і камінь носив, а потому zostався — учитись іконного писання в грецьких та обезьких писців.

Прикривши зелене лахмання й руду голову чорними чернечими ризами, аби ніхто не розпізнав потрібного, богу не угодного скомороха, він увійшов до келії.

— Не гнівайся, що увійду. Не оскверню дому твого, бо нема в мені скверни, ані заздрості, ані нечистих помислів — не гнівайся...

Голос мав смиренний і тихий. Алімпій, одначе, впізнав широкий рот і рудий заріст — таки справді не скверна, а щось чисте було зараз на тім обличчі.

— Не гнівайся, що забагато говорю. Сказано, мовчазна людина — як заткана корчага: ніколи не знатимеш, що в ній є. А ти про мене все знаєш... Звичайно, краще, може, мовчати, аніж дурне говорити, але я не вмію мовчати, бо, тільки говорячи, знаходжу самого себе. Мені лиш те дано, тобі — тайна...

— Не гніваюсь на тебе, однак мовчи, бо я розмовляю сам із собою.

Зелений скоморох приглянувся до світлого отрока:

— То так... говори. А я хоч раз послухаю. Відтак знатиму, що то — говорити до себе самого. Бо мені треба когось іншого до бесіди, сам перед собою не міг би розбивати окуви серця свого.

— Скажи, пощо прийшов? — просив знову Алімпій-старець Алімпія-отрока, а той сказав:

— Ти знаєш. Згадай.

І прийшло те, чого найбільше прагнув Алімпій. Те видиво, котрого не міг угледіти, уловити перше, а котре було — він те знав — найважливішим.

Стояв у храмі Успенія, де клали мусію грецькі й обезькі писці, клали мусію барвну, небуденну, привезену здалека, з Царгорода та з Обезії, де гори стоять вищі од храмів святих, а сонце перекочується по горах тих зі шпилья на шпиль. Мали майстри з собою, окрім дорогої мусії, мудрі книги й пергамени стародавні, з котрих вичитували, що і як мають робити, де були зразки, за якими працювали, й Алімпія вчили своїй мудрості.

Стояв у храмі Успенія і тишився, що стоїть тут не гостем, лиш робітником, що клав камінь у підвалини церкви, а тепер вчиться мусію класти й ікони писати. Аби лиш відкрились йому тайни превеликі, бо не кожному відкриваються, як не кожному щастить віднайти скарб і мудро ним скористатись.

Стояв у храмі, а був полудень, і сонце вливалось у вікна, а разом із сонцем зійшло у храм чудо велике: просвітився образ богородиці Марії паче сонця. І з уст її голуб вилетів, і хотіли іміти його, а він повернувся в уста спасові, і світло сяйнуло, аж вибрало зір людям, і впали всі ниць, і поклонились...

А коли підвелись, знетямлені, то узрів Алімпійотрок перед собою дівчину. Йшла вона вся опромінена сонцем, саме звідтіль, де був образ богородиці, вся в сонці, і сяяли золотаві коси, а світло-карі очі всміхались йому, а рукави білої сорочки були чисті, як голубині крила. І хотів би йміти ту білу чистоту — а не годен був, така виглядала свята й неторканна в цьому храмі, уся в оправі з барвної мусії, напівреальна навіть і майже недосяжна. А може, тільки йому такою здавалась, — бо любив.

— Ти бачила диво? — запитав її тремтким голосом.

— Диво? — всміхнулась вона. — Опріч тебе — ніякого...

І маяли рукави її сорочки, як голубині крила, котрі не можна ймити, а волосся золотавилось, аж бриніло йому в очах від того золота, а світло-карі очі розкривались, як велика таємниця, котру ніколи не зглибиш.

І він усумнився в чуді, котре бачили всі, бо бачив інше, лиш йому відкрите й... живе. І злякався сумніву того, і розкався перед господом. І постригся у мніхи...

І брав вапницю до рук, і пробував писати: світло-карі очі, як нерозкрита тайна, і рукави сорочки, і легку припухлість недоцілованих уст, а дитя, котре б могло народитися, зазірало в ті світло-карі очі, готове й до усміху, й до плачу.

І кидав вапницю, бо то був гріх. І кався, і в молитвах проводив ночі, аби за дня знову взятись до писання. Тільки вже не смів писати тих очей.

— Пощо ти прийшов? — утрете запитав Алімпій.

— Ти знаєш, — сказав отрок, і лице його спохмурніло.

І звівся Алімпій. І увійшла в нього сила несподівана, і взяв до рук вапницю, і то злото клав на ікону, то вапи на камені розтирав, і всім писав. І лягали барви на дошку, вкладались так, як ще ніколи йому не вкладались, і народилось видиво, найкраще те його видиво, котре не смів утримувати в пам'яті, бо вело до сумніву, а відтак мусив у тому сумніві каятись, не сповідаючись ніколи ні перед ким з того гріха, бо — грішний — прагнув його затаїти для себе.

Дивилися з ікони пильні світло-карі очі, поважні, трохи сумовиті, бо мали нездійсненні бажання, а губи

бриніли гарячою червінню, не святою, а грішною, і мале дитя зазірало в ті очі, дитя, котре могло б народитися, а тепер, ненароджене, плакало в Алімпієвих видивах і хотіло торкнутись його обличчя долоною. Іконник не мав уже зараз порахунків ані зі світом, ані з князем, ані з богом — мав порахунки лиш сам із собою і мусив спокутувати тепер, на межі поміж собою і смертю гріх, котрий тільки один і мав. Усе життя гадав, що служить богові, а було інше — покута перед самим собою.

Скоморох клякнув, забувши прикрити зелене лахмання чорними ризами, і молився до Алімпієвої коханої.

Алімпій впустив вапницю з недужих рук...

І узріли люди: ікона предивна, ангелом святим писана, волею господньою — не інакше. Клякли й хрестились, бо сподобились узріти незвичайне. Алімпій ледь ворухнув ослабленими устами — взяли те за ствердження, і вже гомоніли довкола, і в місто перекинулась чутка, і Київ набубнявів нечуваним і прекрасним, і молився до Алімпієвої коханої, і милувався дитям, котре не народилось.

Скоморох у зелених лахманах стояв тим часом на мості, прокладенім князем Мономахом, і дивився на дніпрову воду. А що не вмів мовчати, то говорив:

— Або ж не твори тайни, або ж, сотворивши, сам лиш відай її...

ВЕЛИКІ КОРОЛІВСЬКІ ЛОВИ

Король зволив полювати.

Трубили в роги ловчі. Хорти ведмедя через бурелом, та через сухостій, та через пересохлі чагарі, та через старе пожарище лісове загнали на зелену галяву, де загодя наставлено гострого кілля, і високо, й долом наставлено — то ведмедеві нікуди ані поткнутись, ані захватись, а коли шарпонувся до єдиного вільного ходу — там на нього королівська куля чатувала.

Хід вузький — з кулею не розминешся.

Куля королівська.

І хорти королівські.

Злизували кров звірові з рани, гарчали.

Король ногою наступив на поверженого звіра.

Король полювати зволив.

Шукали гайдамаки на вістрях вил собі та Україні долі — й таки знайшли. Хвалились, що дратимуть китайку на онучі, — а то Гонті зі спини паси дерли. Від Умані до Львова уздовж дороги — сімсот шибениць. Поминки повішеним справляли вороння та вітер, а Україна плакала, не прикриваючи долонями, лиця — аби все бачити, все зятимити, — й на себе хотіла муку дітей своїх узяти, і брала.

Хрестились на шибениці, як на православні святі хрести, биті канчуками гайдамаки, гнані шляхом од Умані до Львова, по смерть ідучи.

Під Уманню — своя земля. Не поховають грішного тіла — вона й так прийме. Не вивергне, пухом буде. Бо ж то під Уманню.

Не дай боже смерті в чужині умерти, там ніхто не посумує по твоїй смерті, тільки ворон, ворон прилетить до тебе, прилетить до тебе та й поб'є тебе...

Дивилися гайдамаки в небо.

Гнала шляхта полонених гайдамаків із Правобережжя в Галичину. Мало поразки, мало глуму, самої смерті мало — нехай гинуть далі од могил дідівських. І нехай страх поймає всю землю — через цілу Україну гнано; шматовано, четвертовано, вішано.

Йшли гайдамаки не своєю волею від Умані аж до Львова — а вздовж дороги шибениці кривавими зарубками. Високі шибениці, чорні, аж у небо впираються. Гайдамаки на шибеницях.

Дощ сполоскав небо й землю, і бита дорога не пилюжить, і Чумацький Шлях не куриться.

Гайдамаки йдуть, а Україна доокруж спинилася, затамувала подих, а лиця не затуляє, аби все бачити, аби навіки затишити.

У небі спинився Віз і ані зрушиться — на шибеницю колесом напіткнувся і став. А гайдамаки йдуть.

На шибениці хрестяться — прощавайте, браття, чи хто на наші шибениці перехреститься?

Дощ сполоскав небо й землю, і звогло на вербах листя, уже прибите жовтизною.

У Вербах — верби, у Вільшанах — вільха, а в Терупині — і верби, і вільха.

Василь Швець дивився в небо, на сполосканий вересневим дощем Чумацький Шлях, бачив:

у Вербці — верби, пливе прижовкле листя за водою у річці-самотеці, пливе за водою листя.

До покрови ближче — роботи людям менше, то вже до їхньої хати звідусюд стежки втоптують, а най-

більше — по дощі, йдуть люди до старого Остапа Шевця, як на прощу ходять. Знає старий од усякої болісті, од усякої хворості лік, і хата в них — не хата — зільник. Збирав старий Остап зілля всяке й досвіт сонця, і по заході, і на весну, і влітку, і при місяці, і в росу — котре од лихої напасті, котре од ран, котре од навроку, а інше — од чорної немочі.

А зі своїми болістями приносять люди до знахареві хати своє життя, і лягають слова попід сволоком, і замаюють стіни і вікна, і снуються, переплітаються, в'яжуться і застаються в хаті, як пов'язані у пучечки трави, як зісипані в торбинки зерна або ж квіти, що перше були свіжими, а потому прив'язали, і не можна їх торкатись, бо розсиплються в порошок. Старці йшли, і дітей несли, і молодиці приходили, і дівчата, і парубки.

Один старий пилював дерево в лісі, а потому загнув на прохолодній землі, на пригнилому листі, то щось йому кинулось на тілі, і вже не годен був коло роботи поратись, і вже ні гравець, ні їдець, то прийшов до старого Остапа по рятунок; а котрась молодця в тяжі жала в полі, то чи птах летів, чи то що інше, раптово вздріла — і стала сміятись, ані слова не мовила, а все тільки сміялась і сміялась, і вона була в старого Остапа, — то він знав слово, що зняло їй отой перестрах, і вона потому гарного сина вродила, тільки мав хлопчик на плечі такий знак, мов пташині крила в леті; а ще один парубок то через дівчину розум стратив — ото щось робить, а то раптом як із місця кинеться і біжить, біжить, руки простягає, мов би упіймати кого хотів, — усе та дівчина йому ввижається, що наче тікає від нього, — і парубок був у старого Остапа.

А ще старий Остап годував бджіл, і вмів із бджолами говорити, як із людьми, і посеред зими, притуливши вухо до вулика, внесеного од морозу до хати, знав, що повідають бджоли — як їм зимується та чи не бракує харчу. Коли ж рій прилітав, то брав бджіл легко й просто, а вони плутались йому в довгій білій бороді, і він обережно й тихо виймав їх із бороди всезнаючими й чутливими пальцями. І знав ще старий Остап, чи буде година, а чи дощ, і коли сеї весни треба зерно в землю кидати, й коли під осінь збирати врожай, і на відворот лиха знав слово таємне, а молитви його були схожі на замовляння, а замовляння були наспівні й гарні, як святі молитви.

Не знав тільки Остап слова, котре б порятувало його онука од смерті у чужій стороні, од шибениці, од могили безвісної. А може, задалеко загнали ляхи онука Остапового, то й слово не годне було аж туди сягнути?

У Вербці — верби, а вздовж дороги від Умані до Львова — сім сот шибениць, зарубки криваві, доля гайдамацька; а на воротях у Сербях — Івана Гонти жовтий череп під вітрами, та під дощем, та під наругою; а по цілій Україні — каліки безногі, безрукі, без'язикі, покалічена гайдамацька доля, четвертована гайдамацька воля, знеславлена слава гайдамацька, на Сибір приречена разом із Залізняком, розбійницькою названа, потоптана; а матері плачуть, а дівчата край шляхів стоять, а старий Остап до чудодійних образів молиться: не доведи господи навіки знеславитись, не доведи господи навіки зневірितись, не доведи господи ножам на всі часи затупитись...

Хреститься гайдамака на шибениці.

Од Умані до Львова — на палі Україна.

Був перше не одним славен город Городок. По тій славі князівське городище зосталось, та вали, котрі знали бранну силу князівську, та дороги, котрими звідусіль ходили до солоного Городка по сіль, а в Городок усякий зацний купець радий був свого товару та краму привезти.

А ще потому всякого з Городком було — і татари, і поляки, і турки, і пожежі, і повені, і голод; одначе коли дощ споліскує і небо, і землю, то пахне медом над Городком, і річка Верещиця зітхає поміж берегів, а старий млин обертає коло, і топчуть дорогу коні, виїжджаючи в дальню дорогу через Львівське та Черлянське передмістя, і просять люди собі дожити до перших снігів, і перебути сніги, і дожити до першого цвіту, і до першого колосу, і з року в рік...

Гостинний горд Городок — на прадавнім гербі городоцькім — одчинені ворота під трьома вежами, й дощ сполокав землю, і пахне медом над Городком, і йдуть гості до Городка — одчиніть ворота, городчани, одчиніть же ворота, та ж одчиніть ворота широко — славних гостей до вас провадять, наваріть доброго пива, та заставте столи щедро, та не шкодуйте короваїв пишних, та дичини, та птиці, та вина — дзвоніть у всі дзвони гучно — славних гостей стрічайте — гайдамаків до вас на останню, на пишну учту провадять, назад руки їм пов'язано, канчуками спина посмогвано, неволею душу потавровано.

Заціпенів Городок.

Верещиця стишилась.

Млин став.

Коні не іржуть.

Дзвони то мовчать на святім Івані, то на сполох бовкають.

Гайдамаки йдуть. Із-під Умані, аби в Городку погибель прийняти.

Тільки ворон, ворон та й поб'є тебе...

Коли Василь Швець чумакував, то не ходив до Городка. Ходив у Крим, убрався в крамну сорочку, а воли ремигали, сиві воли та полові, а мандрівка з весни пахла, і важниці готові були, мажі були готові, й дороги — од дому ближча, додому дальша.

Коли гроші в кишені брящать, то в шинкарки чарки видзвонюють, а коли грошей чортма, то душу заставиш молодій шинкарці. Сип солі, яка буде, а вже чумак їсти буде, наварила лободи та й без солі без води, з рака смальцю натопила та й вечерю посмачила, ой гоп по вечері... Ой зацвіте маківка, та заплаче матінка по синовій голові, що синова голова в чужім краї полягла...

Коли Василь Швець чумакував, то не ходив до Городка. До Криму ходив. Один лиш раз ходив. Молодий ще, то тільки раз ходив.

А шинкарка його зваблювала, очима грала, й намистом побрязкувала, і підківками, й мандрівка йому пахла.

Шукали гайдамаки на вістрях вил собі та Україні долі.

Шинкарка його зваблювала. Гарні груди шинкарка мала. Не одного звабила.

Старий Остап молиться до чудодійних образів: аби не зневірились довіку, аби ножі не затупились...

А царицина золота грамота — то сама лиш омана, коли б не та омана, коли б не та цариця, не далися б гайдамаки, бо ще ножі не були заржавлені, лиш закривавлені.

Старий Остап читав святе письмо: «І коли денекотрі говорили про храм, що він прикрашений дорогим камінням і вкладами, він сказав: прийдуть дні, в котрі з того, що ви тут бачите, не зостанеться каменя на камені, все буде зруйновано.

І запитали його: учитель, коли ж се буде? І який знак, коли це має сподіятись?

Він сказав: бережіться, аби вас не ввели в оману.

Бо чимало прийдуть під іменем моїм, кажучи, що це я. І час цей близький: не ходіть услід їх...»

То в Галичині села, що самі тільки назви склади до купи — як слова в пісні, а вже пісня ніби й співається, і міста так само, і містечка: Калинів, Вишня, Явірки, Туринка, Хмільове, Страдче, а Суховоля, а Купеч-Воля, а Сухий Потік...

Барви всі притишені, приглушені, ледь пригашені, нема тої яскравості, що над Дніпром, так якби трохи якийсь смуток, якась печаль зітерла тоту яскравість.

А дівчата, однако, гарні, хоча брови — колосками над сивими очима, а не чорні соболі над блискучими черешнями.

Стоїть дівчина боса, ноги запорошені, йшла пішки від села, голова чорною хустиною на знак жалоби прикрита, а заплакана, а за день змарніла.

— Йой Василечку, йой мій Василечку, а що то з тобою робитимуть, а що ж тобі заподіяно, а люду сила надівколо, і лихо крильми над Городком б'є, на дзвонах тримається, уділ падає, звідусіль нарід зігнано, аби дивились, як то гайдамаки смерть прийматимуть, йой сину, йой братику, а що тобі пороблено, а на тобі сорочка чорна, а уста твої води і голублення спраглі, а очі твої кого помежи нас шукають?

Гарну учту для тебе в Городку зрихтували, винамеду у жбанах понад вінця, і утіхи понад вінця, і радості, і сміху, йой, що того сміху вже — аж плачу не втримаєш, ані голосіння, стільки того сміху понад вінця.

Цсс. Тихо.

То дзвони дзвонять.

Як я чумакував, то не ходив сюди. До Криму ходив.

А тут по мені дзвони дзвонять.

А що то за річка, яке їй ім'я?

А що то за церква, яке їй ім'я?

А що то за люди стоять, яке їм ім'я? Нашо їх на майдан зігнано? Аби зі смерті моєї потіху мали? Аби од них наругу прийняв? Об чім гайдамака думати має, коли смерть просто в очі косою тне? Об тім, як би ту косу та видерти із рук костюмашиних. А вже не порятуєшся, бо той кінець певний, як певне те, що сонце було до мене і по мені буде.

А то що?

А то моя душа.

Ані не скривавлена, ані не заплакана, ані не засмучена — біла-біла, тиха-тиха, маленька така, в мене на долоні, тримаю сам свою душу в долоні, коли схочу, то випущу, не дай боже смерті в чужині умерти, що то за ріка, що за церква, що за люди... Казав колись дід Остап: у житті — як у міхові з бараболею: раз — одне зверху, а перетруси — то інше зверху...

А вони плачуть — по мені плачуть?..

Чи то коси у них в руках? Чи вила? А дзвони б'ють — на сполох, не за упокій?

А з моєї шибениці смодоскипа зробити — гарно буде.

Та річка — як у Вербках, і дзвони як удома, і люди як удома.

Не дав бог смерті в чужині умерти.

Гадали, в чужину пригнати. Додому привели.

Плачуть. Хустинами очі втирають, на сполох дзвонять.

Гадали — на пострах пригнати, через усю Україну — а смолоскипа зроблять.

Шинкарка зваблювала. Гарні груди мала шинкарка.

Плачуть. Одна земля: шибеницями в'язана, палями збита докупи.

Казав дід Остап:

— Гірко стояти над могилою батьківською, а ще гіркіше не мати предківських могил. Не знати, де їх праху вклоняться.

Моя душа в моїй долоні. То я їм віддам. Вони по мені плачуть.

У дзвони дзвонять. Гарно дзвонять, свої дзвони дзвонять, земля праху не вивергне. Своя земля, у ній зостануся.

Король полювати зволив.

Оленя цькували.

Біг олень просікою, широкою, як ріка судноплавна, а втекти не міг. Попід ноги йому чвиркали кулі й змітали легенькі хмарки пилу. Якби яка птаха недолужна. З поганеньким голоском: цввік, цввік. Хоча б твар у твар стали, а то з-за прикриття уздовж дороги, широкої, як ріка, — цввіть, цввіть — і хмарка пилу.

Став олень, перечепившись утомленими ногами через дерево, упоперек дороги звалене.

Убік — то кулі з-за прикриття. Назад? То кулі вздовж дороги. Хоч би вже котра втрапила. А то на-смішкується — цввік, цввік,— то поки мить розмір-ковував, королівська куля його вразила. Чатувала тут, за деревом, що бурелом упередк дороги кинув. Або ж не бурелом, хтось лукавий кинув, аби йому біг перетяти. Король полювати зволив.

А королівські хорти знову кров із рани злизува-ли. Гарчали.

Та прикрий моє тіло, чумацькеє біле, щоб не ку-рило, та од буйного вітру, од ясного сонця щоб не чорніло.

Нарядили тому чумакові труну із рогожі...

Вийшла мати за ворота та й стала питати, коли тебе, мій синочку, в гості дождити; тоді мене, моя мати, будеш дождити, як поросте зелена трава в хаті на помості.

Йшли через усю Україну од Львова до Умані без-рукі, без'язики, безногі, шкандибали, шматка хліба просили, на вістрях вил волі шукали собі на Україні і таки знайшли сім сот шибениць од Львова до Умані.

«Ми твого бачили — посліплено його за Брацла-вом; бачили: йде, додому скоро буде».

То стоїть мати за ворітьми, сподівається.

«Ми твого бачили, обі руки врубано йому, над Бугом бачили, вертається, додому скоро буде».

То стоїть мати за ворітьми.

«Ми твого бачили за кілька верст, одпочити спинився, води напитися, обі ноги йому втято, ось-ось буде».

То стоїть мати на воротах, виглядає.

«Ми твого бачили в Городку, його страчено, скоро...»

А мати стоїть на воротах.

МЕД МУДРОСТІ НАШОЇ

І, відпустивши їх, узяв псалтир, у смутку розігнув її, і ось що мені відкрилося: «Об чім печалишся, душе моя? Навіщо родиш в мені сум'яття?» І потому зібрав я слова ті, що полюбалися мені, і уклав їх за порядком, і написав. Якщо вам останні не впадають, на-чальні хоча б возьміте...

З «Повчання» Володимира Мономаха

Він управляв свій сад і годував бджіл. Робив це також і батько його, і дід, і того батько й дід, а давала їм земля плоди у споконвічній щедрості своїй, а бджоли збирали мед із буйного земного цвітіння — і не знали вони ані голоду, ані скрути, ані сумління не докучало їм, бо праведним був їхній труд, руки землю голубили й милували, красно милували та голубили, отож і він управляв свій сад і годував бджіл.

Бували дні вдатні, траплялися й лихі, однак він зроду не нарікав, бо бачив у тій зміні належний плин життя, котрого не можна перемінити ані одвернути жодним робом.

І коли одного дня він постеріг, що руки йому вже згрубіли, а пальці втратили давню гнучкість і вправність, а сонце було неначе настирливіше, ніж зазвичай, бо лізло в очі, аж вони сльозавили, а втома ще задовго перед вечором, до полудня пригинала плечі, — коли він таке постеріг, то зі спокоем утямив, що прийшла до нього та пора, коли важко самому

управляти сад і годувати бджіл. Так він запримітив зненацька й відразу свою старість і свою самотність,— тота не докучала йому перше, він навіть не зауважував її, позаяк усе забирали бджоли й сад, з тим були його помисли, довкола того оберталося життя. Тепер, коли він запримітив свою самотність, він запримітив також і те, що, забравши його силу, сад і бджоли залишили йому щось інше, з чим важко впоратись — був то час, котрий він не годен тепер зжити на щось, бо вмів тільки управляти сад і годувати бджіл. Відчував самого себе у тім часі, і свої обважнілі, тягаруваті руки, і свою присивілу бороду, і втому в плечах — усе те просилося в часу з нікчемною, непристойною для садівника і бортника безсилою квалістю: залиш, не руш, обмини, а час не обминав, у часі оберталося: його сад, що був тепер не такий задбаний і плеканий, як перше, його руки, гудіння бджіл, навіть саме сонце. Усе те було не так залежне само від себе й одне від одного, як залежне від часу, від його невимовного й невідворотного руху, котрий сам себе не виявляв нічим, затаєний і хитрий, а лиш позначав усе доокіл, немов ставив зарубки упродовж свого шляху, якби на кпини ставив ті зарубки, бо ж ніколи не вертав назад.

Єдине, чим він міг тепер заповнити ту прірву, що йменувалося часом,— то спогади. Бачив себе малим, на чіємусь коліні, був тоді захищений од того, що поіменоване часом, бо ж не усвідомлював, як матиме колись його аж досить,— а тільки для того й матиме, аби розуміти, як мало його має і як мізерно мало мав.

Бачив себе уповні сил, коли, здавалося, з нього виходила така потуга, така міць, що змушувала рости дерева, й веліла спадати дощеві, й гриміти громо-

ві, й бджолам — творити мед; а й тоді не міркував про час, не дбав про нього, просто знав, що йому не раз бракує дня, аби управляти свій сад і годувати бджіл, тоді пробуджувався скоріше од сонця, од землі, огорнений свіжістю, залишеною ніччю, йшов у свій сад, де гілля вгиналося на врожай, де в'язався грудкою зеленою і терпкою юний плід на молоденькому дереві, і де чутно було, як вгризається в землю корінь, аби утвердити той плід і дати йому розвинути. Він гадав, що все те йде з його рук, з його невтишимого бажання управляти свій сад; а тепер він сидів і дивився на сотворене власними руками; воно ж нечутно й поволі йшло услід за часом кудись, до чогось, чому він не знав назви або ж не хотів навіть визначати того — з якогось там приводу не хотів чи не вмів — і приводу також не назвав би; усе йшло поволі кудись за часом, і він так само йшов, нікуди не йдучи водночас, не зрушуючись із місця навіть.

Тоді він затуляв долонями обличчя і вже не бачив нічого: ані свого саду, ані самого себе, ані неба — йому спало на думку, що, коли не хочеш бачити неба, не треба запинати його величезною плахтою, досить зімкнути повіки, аби не бачити неба; і ця думка була ще одним ствердженням, що небо те — поза ним, само з себе, і перебуває довіку, хоч би він його й не бачив.

Дивився на бджіл, котрі носили свій взяток до вуликів, і чим довше дивився, тим дивнішим було йому, що вони отак носять той мед йому у користь, а він — над ними, поза ними; бачать вони його чи не бачать — а він є, і вони — для нього, він збирає плоди їхньої праці, а вони, несвідомі того, носять і носитимуть медовий взяток, пахучий трунок, ліпитимуть

соти — а він збиратиме плоди їхньої праці, свідомий того, що вона йому потрібна, а коли потрібна — належить, отже, йому.

І земля давала плоди своєї праці, не тямлячи, що він бере їх так само, як мед,— бере щось незаперечно належне йому, хоча тільки він сам, із власної потреби і завдяки власній волі дійшов висновку, що йому те все належить, він над тим господар. І ріка давала йому, несвідомо давала — рибу, і воду, і він брав; і ліс давав дерево і вогонь, а він брав, брав більше, ніж вони могли дати, бо примножив їхні можливості своїми руками і мислю. І знову ж таки — він був свідомий того, що бере, а вони давали цілком безвідні, залежні і водночас вільні завдяки саме тій безвідності й неусвідомленню своєї залежності.

За тим ще раз прийшов мент, коли йому захотілось долонями затулити обличчя, аби прикликати видимість зникнення всього доокруж, крім нього самого,— то було тоді, як раптом, маючи час до роздумів, довших від дня і ночі, дійшов мислі, що, може, над ним так само, як він над бджолами, і над садом, і над землею, стоїть хтось, хто збирає плоди його праці (а якої праці, якої ж то праці, коли тими плодами, зродженими землею і його руками, користує він сам, хіба не правда — тільки він сам?),— а таки ж беруть щось у нього, не може бути, аби все було зроджене для нього, для того, аби дарувати йому щось, а він сам — для того, аби брати, і множити дане і взяти. Над ним стояло щось, було, існувало щось, жакливо свідоме своєї влади над ним, а він досьогодня не відав того, як брали його взятки, творений ним солодкий трунок,— чим же користало те щось, котре він раптом уловив, усвідомив у дивну і єдину, може,

в житті мить одкровення? Де був, у чому полягав сенс його буття? Чень же не в тім, щоб лиш користати, і брати, і помножувати,— а в чім же, в чім? І який його мед, котрий він несвідомо вкладав у соти, що будуть вибрані, і витиснені, і покинуті кимось потому — що ж той мед? Прийшло в душу його сум'яття, і не було дороги, на котру міг ступити, щоб пізнати непізнане, щоб визволитись од сум'яття, од того, що, невидиме, чигало на нього зі спокоем певності у своїй всесильності. А тоді в його сад, вже досить занедбаний і дещо здичавілий, увійшла жінка. Молода й гарна, вона відгортала гілля дерев руками, не прикривала одслонені перса, а тільки відгортала зелене гілля, і відгортала довге волосся, котре вкривало її мало що не всю, стелячись по плечах вділ. То хоча вона була молода й гарна, він не подивував, що прийшла саме до нього, бо він був мудрий, а округлість її грудей, і тужавий лук стегон, і спів нап'ятої тятиви її ніг були красномовніші од усіх слів, і навіть красномовніші од радісного пламеніння очей, з котрим прийшла вона до нього, бо хотіла прийняти, дістати пізнання чогось тривожного, гарячого, і він відчув себе дужим, і ще дужчим завдяки своїй мудрості, і дав їй пізнання того тривожного й гарячого, за котрим вона прийшла, і був для нього в тому рятунок від його сум'яття, бо сам він визволився від нього в тому гарячому, необхідному й тривожному, а заспокійливо-му водночас. Він дав їй пізнання, вона ж дала йому себе — дала, свідомо свого дару, і якраз у тому, що вона була свідомо свого дару, зріло спасіння від сум'яття.

Порятований, він зумів досягнути те, над чим даремно бився на самоті: щось, що стояло над ним,

потребувало мислі його — легкої й важкої, народженої в муках чи впійманої несподівано, — це, напевно, було оте, для чого обертався в часі і збирав плоди землі, ріки, лісу, то був сенс його рук, його тіла — задля того все існувало, аби хтось, невизначений, невідомий, незнаний, збирав мед його мудрості — думку. І, жахнувшись, він відчув на собі невтримний тягар, якби сам обернувся бджолою, затисненою двома недікатними, грубими, важкими пальцями, — і знов обступило його сум'яття, постійно вчувалась чиясь невидима, але важка присутність, і усвідомлював він свою залежність, і це було найгірше — не так сама залежність, як — відтепер — повсякчасне й гірке усвідомлення її.

Пробував не мислити — заховати для себе своє; намагався вбирати в себе світ — білі руки жінки, запах її тіла, зелене гілля дерев, круглу корону на вистиглій головці маку, смак овочу, хрускіт гілки під ногою, тепло вогню і прохолоду води. А хоч він приймав це в себе, вбирив, усмоктував, все одно йому чогось бракувало — може, усвідомлення себе самого в світі, зв'язку з ним (який би не був, а таки зв'язок), а зв'язок той давався тільки завдяки мислі, інакше годі було розчинитися, відчутти себе спільником усього сутнього; без мислі плавалося на поверхні викинутою, зайвою тріскою; видаленим геть непотрібом. Він розумів, що те, невідоме й незбагненне, котре стояло над ним і присутність якого він так важко відчував, відміряло йому ось звідти й доти, якраз рівно стільки, скільки зможе дати, скільки буде потрібен, — стільки й триватимуть у часі його руки, тіло, його ноги, що топчуть землю, несвідому свого завдання. Він увійде одного дня в ту землю, позоставивши тому,

невідомому, гіркуватий і чистий мед своєї мудрості. А не бажав собі того — бути наперед витисненим, бути пограбованим, хтось, хто заздалегідь знав, як усе з ним скінчиться й подіється, потребував сили його — не сад узяв силу, не плекані бджоли, а те, оте інше, без імені і без обличчя, і він не бажав скоритись йому, запрагнув сям визначити собі час і сам розпорядитися собою. Гадав, що вмиратиме важко, і не тому, що сам розпорядився собою і визначив час кінця свого, одбираючи в себе життя, буде так тому, що обтяжувало його знання і те, що відав, прийнявши в себе, і що беріг у собі, а не виказав нікому.

Одну лиш мав утіху, що сам розпорядився собою, що вільний, бо сам визначив день і мить свого скону, і вже не належав нікому й нічому, і ніщо не спивало меду його мудрості.

А коли він умирав, то стояла при ложу — не бачена, не помічена — доля його, і затуляла собі обличчя, аби не пробилась назовні усмішка — впілжаліслива, а впілгірка, а впіл — зневажлива: знала, що не сам він призначив свій час, не сам розпорядився собою — лиш сталось так, як мало статись; саме так усе й мало бути, а не інак, хоч він не відав об тім нічого, і добре було йому з тим.

А коли він умирав, стояла біля ложа жінка, і при персах її пручалось дитя, їхній син новонароджений, котрого він не бачив ані разу, котрому не встиг сказати ані слова — а однак, сам того не відаючи, вклав у душу сина тягар своїх знань, і дитя тримало, не-свідоме того тягаря, нелегкий дар у малих долонях, а він умирав і дивувався, чому вмирає легко, хоча нікому не виповів, що відає і знає.

А син по ньому управляв сад і годував бджіл...

ЗАПИСНИК АНДРІЯ КАЛИТИ

Вул. Городецька, 25, кв. 8, О. В.

Світла особистість Ан. Гр.: навіть волосся і вії блідо-яєчного кольору. Як у ангелів на картинках богомазів.

Більшість із нас приходить у світ з неясною потребою сказати щось людству, з роками ця потреба стає все гостріша, однак навіть на смертному ложі не завжди знаєш, що хотів сказати. (Майже афоризм).

Скільки масок повинна натягти людина, аби не відчувати ляпаса? (Афоризм. Станіслав Єжи Лець).

Сьогодні одна мила, скромна й негарна дівчинка раптом почала переконувати мене, що професія лікаря — найблагородніша у світі. Ніби можуть бути неблагородні професії! Ніяк не міг зрозуміти, чому вона так хвилювалась при цьому: я не заперечував, а просто мовчки слухав.

Він був сліпий і довірливо вдавався до послуг проводиря. Між іншим, проводир також був сліпий, але не признавався в цьому.

Хороший хлопець Юрко Левицький. З колосальним почуттям гумору і без копійки грошей в кишені.

І без найменшої надії на визнання сучасників. Я його втішаю: може, нащадки виявляться розумнішими. Втіха банальна, годиться для графоманів і мазил, тим більше, що вдячні нащадки знаменитим предкам не можуть заплатити готівкою. А саме готівка зараз потрібна Юркові. Навіть більше ніж слава. Отож ми Юрка «продавали». Під іменем Красаускаса. Так нам здалося надійніше.

— Мамма міа,— сказала юна аматорка мистецтва,— справжній Красаускас?

І на обличчі в неї променіла така глупота, що мене навіть совість перестала мучити. А чому б не Красаускас?

— О, та ви ж самі бачите! Ви ж самі бачите, правда? Гляньте на цю лінію!— сказав я.

— Справжній Красаускас?!

— І всього лише двадцять п'ять карбованців.

— Мамма міа! Справжній Красаускас?!

Я зрозумів, що припустився помилки: треба було назвати більшу суму. Тато й матуся повчали, мабуть, свою дитину, що все дороге — хороше, а дорожче — краще. Треба було сказати — п'ятдесят.

Ми продали Юркову роботу за двадцять крб. Відтепер вона прикрашатиме стіну в домі одного вельмишанованого й досить відомого громадянина нашого міста. Картину підписано: Красаускас, «Знемога».

Того дня ми чудово пообідали. І нехай простить нам Красаускас! Тим більше, що ми випили за його здоров'я.

У Спільці було обговорення творів Д. С. Більярд там чудовий. Виграв дві партії. Перший крок у літературу зроблено.

Декан дуже ввічливо нагадав мені, що треба частіше заходити до вузу. Його ввічливості я завдячую прізвищем. Моїм і дядечковим. Куди б не постукав і де б не назвався — всюди відчиняють двері дядечковому авторитету. І мене заодно пропускають. Можливо, я й народився тільки тому, що мій батько — брат мого дядька. Пощастило із знаменитою ріднею!

Коли в мами з'являвся коханок, вона ставилась до мене з невимовною ніжністю. Чомусь саме тоді вона постійно говорила про «великий і святий» материнський обов'язок. Мабуть, совість мучила, сповідника і бога не мала — от і замолювала гріх таким чином.

Один сліпий чоловік прозрів — тільки на мить — і тої миті побачив осла. І знову осліп. Відтоді почалося!

Яке те море велике! — говорив хтось.

— Як осел? — питав чоловік.

— Яка та дівчина гарна!

— Як осел? — питав сліпий... (Африканська казка). І ще: один чоловік, б'ючи осла, приказував: «Якщо не хочеш, аби тебе поганяли, навіщо народився ослом?» (Ассирійська байка).

Усякий, хто змолоду думає побудувати Місто Сонця, на старості літ приречений сидіти біля розбитого корита. Треба, як мій дядечко, будувати авторитет і двоповерховий котедж за містом. Авторитет виправдовує існування котеджу, котедж підсилює значення авторитету.

На нашій вулиці пофарбували біло-жовто два будинки. Тепер наша старенька, трохи химерна й сіра

вулиця нагадує жіночку, яка сміється на цілий рот, аби похизуватися вставними золотими зубами.

А В. справді дивак. Що йому це все дасть? Нокаутувати морально одного кретина — зовсім не значить ліквідувати кретинізм, то хіба ж не все одно, скільки на світі кретинів — сто чи сто один?

Мій дядечко знову в закордонному відрядженні. Потім буде на місяць розмов — публічних і вдома.

Відкрили музей історії інституту. Маленюк бігав два роки, як кіт із підпаленим хвостом, — розшукував матеріали, фотографії, художників і столярів. Як любить казати мій дядечко в інтимних домашніх бесідах, душу до дна вкладав у справу. А завідувати музеєм поставили одного телепня, який перебуває в родинних стосунках з проректором. У Маленюка вся манішка була закапана сльозами. Але він мав мужність усміхатися крізь сльози.

Люблю дівчат із прямим волоссям. Коли бачу кучеряву дівчину — відразу починаю уявляти, як вона накручує бігуді, як сидить біля дзеркала й розправляє кожен кучерик, щоб сподобатись, як потім обережно тримає ту голову, весь час, бідолашна, думає про неї, навіть обнімаючись, мабуть, ледве втримується, щоб не сказати: ой, не зіпсуй зачіску! А в неї зовсім пряме волосся. Чорне.

Лозенко з п'ятого заочного працює в Німеччині. Нема нічого веселішого, як його приїзди на сесію. На кафедрі йому всі заглядають до рук, як діти до

маминого кошика. Лозенко для кожного має по дрібному подаруночку: папери, стрічки до друкарської машинки, рибальські снасті. Возить. П'ять років підряд возить. Ще тільки рік зостався. Л. М. якось був обурений: Лозенко привіз кращі гачки для К. В., а не для нього! Лозенко бідкався: він думав, що Л. М. саме таких і хотів, як він дістав. Ну нічого, вже тільки рік лишився.

Професор Т.— справжня людина. Ніхто його лекцій не пропускає — є що послухати, слово честі. Шкода старого — зовсім спився. Волосся поприлипало до скронь, голова опущена, як ліхтар на інститутській площі. І старий, обшарпаний костюм, і збитий набік галстук.

— Ти, тумане, ти... Що сказав Езоп? Не знаєш... Поняття не маєш, тумане, що сказав Езоп... Омнія меа мекум порто... Переклади! Ізречи язиком рідним, що сіє означає.

І все-таки старий стільки нам дає, скільки всі інші разом не дадуть.

Вчора йому стало погано. Я відвів його додому. Він живе з дружиною і донькою. Вони — у трьох великих кімнатах, він — у комірчині. Там звалені купою книги, старі черевики, подушки, машинки з грецьким і латинським шрифтами. Він заявив, що це його багатство. Ховає їх від дружини під ліжком. Йому дають на день карбованця (не уявляю, як він умудряється так на того карбованця напиватись, щоб аж пальці тремтіли). Зоя, донька, пере часом його сорочки, а всю заробітну плату вони забирають собі. Він розповідав мені це, замкнувши двері комірчини на ключ, і теребив своє сиве волосся жовтими від

тютюну пальцями, і був він такий старий і дивний, що я навіть на секунду злякався: реальне це все чи не реальне? Може, діється воно не нині, не тепер, а звідкись із давнини прийшло і спинилось, і ми отак ведемо нескінченний діалог про дивні людські стосунки, де ніколи не знаєш, на що наразиться мудрість, у чому заплутається хамство. Потім він дав мені прочитати рецензію на свою нову книгу — і, регочучи, пояснив, що книгу він написав двадцять років тому, а видали аж тепер, і могли б видати ще через двадцять років — нічого б від цього не змінилось, бо це латина і нікому не потрібна ні латина, ні старий професор Т., і тоді я побачив у його очах сльози. Напів'яні, і від цього ще гіркіші. Вони ніби застигли і не текли, а просто тремтіли, очі здавались страшенно великими й блищали.

— На... Ось маєш цю книжку... Віднеси букіністові... Скажеш, що я передав... Тут буде більше, ніж на чвертку білої... Ну, йди, чуєш?

Я не взяв книжку. Тоді він попросив у мене сигарети, я залишив йому пачку і притому не міг дивитись йому в очі. І та комірчина обступала мене, і мені хотілось піти геть і не пам'ятати нічого, і я думав, що ніколи нікому в житті не розповім того, як ніколи не признаються у власній нікчемності чи богузтві.

Біля вхідних дверей стояла його жінка — я запримітив неймовірно широкі темні брови на молочно-білій фізіономії і ще те, як вона перебирала пальцями дрібні гудзики на халаті — як гудзики акордеона. Вона стояла, ніби весь час чекала, що ось я вийду і треба буде замкнути за мною двері.

У вас є певність, що ви виховаєте людину, потрібну суспільству і самій собі? Хто не має такої певності, нехай не продукує дітей.

Як встановити межу між підлотою і звичайним людським бажанням? Я був голодний. Я вкрав, щоб угамувати голод. Чи був я підлий? Я прагнув ласки. Мене покохала чужа дружина. Я не відмовився від її любові. Чи був я підлий? Може, вся річ у тому, як украсти?

Знову влаштували колективний відпочинок. Смішно. В гурті майже ніхто ніколи не буває самим собою. Собою людина буває тільки на самоті. І ще тоді, коли їй наступають на мозоль.

Знову В. сперечався з Кос. на лекції. Всі розуміють, що він має рацію, але ніхто не підтримує. Нікому не хочеться наражатись на неприємності. Велика біда — ну, відсидять курс цих його лекцій, складуть екзамен — і все. Навіщо сперечатись, навіщо доводити лекторові, що він не дає нічого нового, що його лекції — безнадійне школярство?

А В. доводить. Це він з любові до істини чи через особисту відразу до Кос.?

Ходили з Юрком Левицьким в кіно. Юрко кисне, скаржиться, що ніяк не погоджуються влаштувати його виставку. Навіть згадка про «Красаускаса» його не розсмішила. Між іншим, не перша така історія: із відомим нині Уризченком було все так само. Поки не виїхав, не зробив собі імені «на стороні», тут його не приймали і не сприймали.

Приїздив Ю. К. Лисий і недурний. Був у брата Левицького. Я теж зайшов, послухав, що він розповідав про Москву. Трохи хизується і перебільшує власну вагу, але не настільки, щоб не можна було вибачити.

Ах, матір усіх наук — філологія! Як усяку матір, коли вона стає надто старою, її ніби й шанують, але не можна сказати, що з нею рахуються...

На пошті один чоловік страшенно галасував — щось йому там до вподоби не припало. Огрядний, височенний, з такою сивою гривою, як мій дядечко. І з підборіддям, як у десятиметрової статуї. Таким підборіддям міг би пишатись кожен мужчина. На вигляд — років сорок п'ять, не більше і не менше.

— Я всю війну пройшов від першого до останнього пострілу! Я ваше життя, може, врятував, а ви мені!..

— Ніхто вас не зачіпає, ви самі!

— Ось такі вічно чіпляються! Подумаєш, він війну пройшов! Ти тепер з ранку до вечора, в добрий мирний час, попробуй отак попрацювати, як я!

Звичайна сварка... Але в ній одне було незвичайне: маленька, сіра, як горобчик, жінка тихо гладила колишнього військового по рукаву тоненькими, майже дитячими пальцями і ласкавим голосом умовляла то його, то всіх довкола:

— Ну, не треба, ну, я зараз усе влаштую, все буде добре... Не треба, будь ласка, не кричіть так, він контужений... Не ображайтесь на нього... Ну, перестань, ходімо вже, добре?

Хотів би, щоб мене хоч один день так любили.

Декан викликав мене і дуже інтимно повідомив, що «навколо В. слід створити відповідну громадську думку. Такий елемент не може бути в рядах студентів. Треба перевірити його особу». Мене в першу мить схвилювало тільки одне: чому саме зі мною почали таку розмову? Декан відповів лаконічно й недвозначно: «Ми вам довіряємо, товаришу Калита». Гм, Калита. Ну, тоді легше. Тоді все простіше. Коли тільки в прізвищі річ, то все гаразд. Я сказав, що маю про В. свою власну думку, нав'язувати її нікому не збираюсь, а створювати громадську — не можу, бо не знаю, якою повинна бути ця громадська думка. Декан наприкінці розмови зазначив, що я стою на неправильних позиціях.

Нашу альма матер шкребуть і підмальовують, як підтоптану панну, яка нарешті має змогу вийти заміж. Либонь, приїде якась комісія. Найбільше дбають про ту частину корпусу, де нібито повинні ступити сановні ноги членів комісії. Гарно було б, якби вони взяли та приїхали на день раніше.

Сьогодні влаштували чудову вечірку з приводу дня народження Юрка Левицького. Були й наші, інститутські. Людей зібралось чимало. Вийшло цікаво і навіть весело.

Учора ми з двома нашими хлопцями ходили до Г. з консерваторії. Удають із себе інтелектуалів і вельми багато говорять про модерне мистецтво. Я сказав, що мій батько — Роом, а мати — іспанка. Усе це, мовляв, трапилось під час іспанської революції.

«Що ви,— пропищала одна дівиця,— ніколи б не подумала, що вам стільки років! Я б вам дала не більше двадцяти одного!» Я все пояснив гарячою іспанською кров'ю, а потім сів просто на підлогу і так майже весь вечір просидів, витягнувши ноги і перегортаючи якусь книгу. До мене підходили з чарками, я пив із кимось на брудершафт і розповідав про Іспанію, і моя поведінка була визначена як диво, модерн, підозрюваю, що хтось із них десь потім теж сидітиме на підлозі. Правду кажучи, було не дуже зручно й не дуже приємно.

Сьогодні ввечері приходили сусіди з ввічливим проханням до мого дядечка підписати листа про те, що в під'їзді страшенно брудно. Я запам'ятав дослівно, ні, справді, це майже геніально й безпосередньо: «А в брамі п'ють, і гидять, і одна старенька жінка стала жертвою одного бандита, вдаривши її по голові пляшкою. І коли перебуваєш на роботі, то відчуваєш радість, що живеш у таку епоху, а коли входиш у нашу браму, то такий настрій відразу зникає, і думаєш, куди ж ми йдемо, якщо всякий хуліган може стояти в твоїй брамі і робити, що йому заманеться. Тому в зв'язку з цим просимо прислати санітарну комісію, щоб зробила висновки». Хай живе мила безпосередність. Без неї я б не міг такого прочитати.

Доц. Панківський приходить на кафедру перевіряти, чи студенти беруть його книжку. Варто потримати її вдома днів із п'ять — і залік забезпечено. Цей секрет передається від старшого курсу до молодшого щороку.

Балакучий птах ніколи не кінчає мостити своє гніздо (італійська приказка).

Все було дуже просто, без несподіванок. Власне, інакше й не могло бути. Поведінку В. розбирали на зборах. Вписали догану. Під час сесії поставили дві двійки. Він написав листа в міністерство: його вирішили виключити з вузу за академнеуспішність. Дав мені прочитати того листа. Я написав ще одного — від власного імені. Я написав усе, що думав. Що хотів. Від імені Андрія Калити. І через тиждень мені нагадали, що це прізвище належить не мені одному. Була весела розмова з дядечком. Бідний дядечко, він береже свій авторитет, як дівчина — незайманість. Декан також нагадав мені про цей авторитет, і якби не цей авторитет, то... А що — то? Що б він міг зі мною зробити? Позбавити права ходити на лекції?

Осінь — циганка. Напинає шатра різнокольорові у місті. Одягає брязкальця і жартує з вітром. А вітер шаленіє цілу ніч, а вранці осінь скидає мідні брязкальця, і палить шатра, і вбирається у жалобу, й плаче, а вітер регоче, як божевільний, бо він ніколи не жалкує за тим, що сталось.

Хм, чого б то зараз — про осінь?

В. попросив вибачення у всіх підряд, склав на трійки екзамени і зі смиреним виглядом сидить на лекціях.

Не можу стерпіти смирений вигляд В. Не вірю в цей смирений вигляд. Не хочу вірити, слово честі. Якщо позував спочатку, то повинен би вже був витрима-

ти роль до кінця. Зіпсував враження від такої гарної гри! Найгірше те, що я вірив у щирість тієї гри.

Сиджу і дивлюсь на мою мушлю: графеа раріямелла. Красуня. Сорок шість мільйонів років. Найкраща в світі співрозмовниця. Мені привезли її з експедиції. Сорок шість мільйонів років. Майже неможливо осягнути. Коли ходиш по старезній землі — не думаєш про таке, але коли в тебе на столі, під твоїми руками щось шарапає, дивної форми і років йому сорок шість мільйонів,— то десь аж серце захлинається. Неможливо осягнути. Але не можна осягнути і мить (уже було — Фауст).

Я запитав у В., навіщо він так вчинив. І він сказав: «Голубчику, не кожен має за спиною дядечків авторитет. От і доводиться самому виправляти власні помилки». І дивився він так, ніби соромно мало бути мені. Угу.

Омніа меа... Нічого я з собою не ношу. Нічого мені носити. Хіба що графеа раріямеллу. Жодна дівчина не має такого гарного імені. Сині очі моєї дівчини дивляться докірливо. Тому що я користуюсь авторитетом дядечка чи тому, що я зробив спробу надщербити його? Не питаю. Не знаю.

Що ж, значить, так тому й бути. Нехай. Я таки гратиму до кінця самого себе, слово честі.

Сині очі моєї дівчини дивляться дуже докірливо. «Блазнюєш», — говорять сині очі моєї дівчини. Я її дуже люблю.

Цікаво, чому до наших часів дійшли від стародавніх греків спортивні змагання, олімпійські ігри і поняття спортивної честі, а не zostалися змагання літературні, з музики і т. д.— і чому в цій справі бракує поняття честі? Рекорд не вкрадеш, а думку — можна? То таки бути тому. Нехай.

Ну, от, я так і знала, що він щось колись утне. Я так і знала. Він залишив мені свій зелений рюкзак і свою графеа рарілямеллу. Вона жахлива. Сіра, важка й незрозуміла. Я сиджу, і дивлюсь на неї, і хочу побачити її його очима. Не виходить.

Записну книжку він, мабуть, забув у рюкзаку. Не думаю, що він мав намір залишити мені її разом із своєю рарілямеллою. Не думаю, що він хотів, аби я це читала. А я прочитала. Я читала і хотіла дивитись на нього його ж очима. Не виходить. Ніяк.

Він залишив мені рюкзак і не залишив адреси. Але я знайду його. Може, хоч це мені вдасться...

«ДЕСЬ ТУТ БУЛА ПОДОЛЯНОЧКА...»

Меню було коротке, як гарний анекдот. Митрач із нудьгою вирішував — брати йому сардельки чи гуляш. Вагон похитувало, і в такт стукоту коліс подзеленькували склянки, гойдалось полотно дня, підмальоване рожевими, голубими й зеленими фарбами.

Напроти Митрача сидів ще один пасажир, вони разом їхали в одному купе і тепер надумали вдвох пообідати. Митрач їхав додому зі службового відрядження і дорогою звернув до містечка, де минуло його дитинство. По тих відвідинах йому побринькувала в пам'яті мелодія простенької дитячої пісеньки, кортіло наспівувати мелодію вголос і вголос вимовляти слова, Митрач шкодував, що його попутник не скидався на любителя дитячих пісенок — той все ганив дорожні порядки і вагони-ресторани.

— Дівчинко, — наживував пальцем до офіціантки, — я знаю, ви чарівниця, ви знайдете для мене щось краще, ніж гуляш.

— Нічого нема, — розводила руками офіціантка, вона анітрохи не виглядала на дівчинку, та коли до неї так звертались, не пробувала заперечувати.

— Слухайте, я вас прошу, ви просто забули, неодмінно знайдеться щось краще.

Митрач їв гуляш, шкодував, що не має приємного співбесідника, і пробував сам, подумки, впорядкувати враження.

По двадцятирічній відсутності містечко здалось йому дуже маленьким — доброю хлопською долонею можна б згорнути докупи і кількадесят вуличок, і невисокий будинок ратуші зі старовинним дзигарем, котрий чомусь цілоденно показував шосту, і крихітний парк із кількома старими липами, і місток через вузеньку, ще вкриту кригою річку.

Митрач не сумнівався, що він знайде той будинок відразу. Коли ж то було? Зовсім недавно, так недавно, що наче можна пальцями торкнутись того, що було.

Йшла вулицею дівчина. Йшла гарним, пружним, танцюючим кроком. Так циганки ходять — от візьме бубон, змахне смаглявими руками — і все задзвонить; гойднеться довкола ніг довга рясно-строката, мов клен під осінь, спідниця, а під нею — напнуті стегна, маленькі босі ступні.

Йшла вулицею дівчина. З неприхованою заздрістю кидали услід скритий погляд жінки, і крадом зиркали жонаті мужчини, і відверто ловили її усміх молоді хлопці, і бігли вслід хлопчаки: лише вони мали відвагу, не дбаючи про цілий світ, бігти слідом за дівчиною.

Якоїсь миті Митрачеві навіть здалось, що зараз він побачить її — неодмінно побачить, і від цієї думки йому по-дитячому пурхнуло серце, немов у передчутті несподіваного, хоча давно очікуваного дарунка.

Хлопчаки не називали дівчину на ймення — вони кликали її Журахівська, це звучало, як із пісні — Чураївна, Богуславка, — дуже гарно звучало, бо так називалася найкраща дівчина в місті.

Митрач міг у думці відтворити дорогу, перебуту

не раз прудкими хлоп'ячими ногами. Журахівська. Журахівська з п'янкою циганською ходою. На руках вона не носила браслетів, однак Митрачеві здавалось, що тоді він чув їх подзенькування.

Запитав би хто зараз: а які вона мала очі, а які брови? — то він би й не згадав, мабуть, — хто ж намалює портрет по пам'яті через два десятки літ? Однак йому здавалось, що коли б він її побачив, то впізнав би відразу, бо не жила ще на світі дівчина над Журахівську.

Вулички — всі до одної вузенькі, тихі — різнилися поміж собою тільки назвами, будинки також скидались на близнюків — із червонястої цегли, дахи де-не-де полатані останніми клаптями підталого за сонячний день снігу. Митрачеві ставало трохи смішно, що він втратив орієнтацію в місті, де прожив тринадцять гарних хлоп'ячих літ.

З гір на місто сунули сутінки. Темніли цеглясті стіни будинків, метлялись на них чорні тіні дерев. Митрач зайшов до невеличкої — як усе в місті — кав'ярні.

— Зачинено, — мовила просто з порога дівчина. — Зачинено. Бачите — коло дверей стілець стоїть!

— То й що, коли стілець, — усміхнувся Митрач, — ви мене таки впустите, я тут двадцять літ не був, я хочу хвильку посидіти...

Близько її дому росла стара акація з полупаною сірою корою, того року з деревом поробилося диво — зацвіло вдруге десь аж наприкінці літа і пахло так солодко, що аж судомило трохи в роті од того запаху, і білі кетяги квітів обважніли від запаху, і повітря довкола видавалось густішим.

Хлопчаки ступали назирці за Журахівською, їм

туманилося в головах від немовленої вголос заздрості, бо з Журахівською разом ішов старший хлопець, його плече торкалось часом її плеча, хлопчак йшли назириці, як вірна сторожа, і коли ті двоє стали біля акації, то й хлопчак поставали оддалік і про щось балакали, удаючи один перед одним, що анітрохи не обходить їх Журахівська, нехай собі буде там Журахівська чи не буде її — то зовсім байдуже.

І Митрач також удавав, а в голові йому туманилось од заздрості, бо Журахівська сміялась до того хлопця. Коли вона так сміялась, то Митрач якраз дивився в її бік, і вона раптом кивнула до нього головою, мовби кликала, а він аж скаменів і не рушився, а вона манила пальцем, і хлопець тоді поволі спробував одірватись од землі, і коли йому то вдалось, підійшов і став зовсім близько неї, ще так близько ніколи не бачив її.

— Малий, слухай,— сказала Журахівська,— чи ти не дістав би мені цвіту з акації?

— Цвіту?

— Цвіту,— повторила вона і засміялася.— Так гарно та стара деревина цвіте, так гарно собі цвіте другий раз на рік. Ти дістанеш?

Він не думав, що буде так важко. В поспіху не помічав колючок, і вони кололи йому долоні, пекла на долонях шкіра, і дивились на нього з долу хлопці, набралось їх чомусь аж забагато, ніби ціле містечко збіглося оглядати, як то діставатимуть цвіту для Журахівської.

— Де ж мій балочок?— не вгавав Митрачів попутник.

— Плаває в Тихому океані,— пробувала жарту-

вати офіціантка, котрій усе-таки належало бути ввічливою й незворушною.— То ви щось замовите? Гуляш? Чи сардельки? Є тушкована картопля...

До цього нескінченного діалога прислухалось двоє — мужчина з бородою і мужчина з пернем на мизинному пальці правої руки. Вони попивали потроху зі склянок і оглядали, хто заходив до вагона, й ловили уламки чужих розмов, їм не було, мабуть, нудно.

Він подав гілку з кетягами цвіту, йому дуже боліла нога, бо якось невдало скочив із дерева, простяг їй ту гілку, коли Журахівська випростала по цвіт руку, то йому здалось, що дзенькнули на за'ястях браслети.

Дівчина взяла гілку, і видно було, що вона рада.

— Господи, як же пахне!

І тоді той, котрий був при ній, поплескав Митрача по щопі:

— А ти бистрий козак,— сказав він і ще раз поплескав Митрача по плечу.

Малий не стямився, а вже скинув ту руку геть зі свого плеча, і його аж поривало гукнути щось погане, гидке, негарне, чи вдарити, чи якось інакше оборонитись, бо він здавався самому собі знеславленим, осмішеним і тим поспіхом, з котрим кинувся добувати цвіт, і тою похвалою; однак нічого не вчинив, бо меж ними обома стала Журахівська і затулила того — того, котрий не вмів би добути цвіту, вона прикрила його і подивилась на Митрача і знову сказала:

— Гарно пахне! Правда, що гарно, малий?

— Огида,— сказав малий Митрач,— то чиста огида, мене з того нудить,— сказав Митрач і пішов собі геть, бо не міг же він повернутись до хлопців, вони

бачили, як той поплескав його по плечу. Хлопець думав, що всі стануть сміятись,— і хлопці, і Журахівська, але сміху не чув, тільки муляли їхні погляди, і тоді він зміркував, що хлопцям голови туманяться від заздрості, що вони всі ладні були б лізти по цвіт для Журахівської, хоч би їх потому й плескали по щоці.

Відтоді Митрач тікав, як тільки звіддалік бачив ту п'янку циганську ходу з легким подзенькуванням неіснуючих браслетів, йому й на думку не спадало, що не було сенсу тікати, бо ж вона, певно, й не впізнала б його зовсім...

Дівчина ходила від столика до столика,— доки Митрач допивав каву,— витираючи кожен досуха, хоча й витирати не було чого, вона не мовила ні слова, мабуть, зібралось їй на повагу до Митрачевої двадцятирічної відсутності в місті.

— Скажіть, як вас зовуть?— допитувався офіціантки Митрачів попутник, приставши, нарешті, на сардельки з гірчицею й пивом.— Не Ліда? Я знав колись одну Ліду, вона їздила на велосипеді...

— Не заважайте. Не заважайте мені працювати,— втомлено просила офіціантка, відкорковуючи пляшку.

Митрач нехотя вловлював ту розмову, і вона дратувала його, бо він далі згадував, як врешті знайшов дім, де колись жила Журахівська, і ту акацію. Він стояв, дивився на дім, бачив фіранки на вікнах, червонястий дах, клопоть підталого снігу на ньому, а за штахетами раптом запримітив дівчинку, вона знайшла собі в садку вільну від снігу місцинку і топталась на ній, співаючи пісеньку, котру діти зазвичай пригадують лише навесні:

Десь тут була подоляночка,
десь тут була молодесенька...
Устань, устань, подоляночко...

— Ви знаєте, кого називають занудою?— запитав Митрачів попутник, пережовуючи сардельку, і Митрач не відразу усвідомив, що то до нього.

— Ні.

Дівча запримітило його і знітилось, перестало співати пісеньку, а Митрачеві хотілось, аби пісенька звучала без кінця.

— ...Хто оповідає про своє життя, коли його питають — як поживаєш,— пояснював Митрачів попутник і сміявся, все ще пережовуючи сардельку.

— Може бути... Смачного!— побажав Митрач, встаючи і полишаючи свого попутника сам на сам із недоїденою сарделькою.

Поїзд саме спинився. Митрач запитав, чи довго стоятимуть,— йому сказали, що довго, бо чекають на роз'їзді стрічного поїзда, і Митрач вийшов з вагона. І відразу ступив у крихкий сніг, і рушив по снігу вздовж колії. Там, далі за колією, пнувся пагірок, він вигинав луковато тіні дерев, і тіні були синяві, як вузькі містки над потоками. Всі тіні збігали вниз, на дно пагорка, де ще лежали найглибші, неторкані сонцем сніги.

Щось біле, тихе перейшло через Митрача наскрізь, мовби то не він ступав снігами, а оте біле со-талося крізь нього, і сталося з ним щось дивне, чого не окреслиш словами, в що не тицьнеш пальцем — Митрачеві раптом здалось, що то продовження дитячої пісеньки...

Десь тут була подоляночка...

А де її шукати, ту подоляночку?

Березова кора на молоденькому деревці виглядала ще білішою від снігу, так її вибілило сонце, а тонесенькі чорні березові пагінці одштовхували від себе вітер, і хоча достеменно зналось, що ті пагінці чорні, однак крізь чорінь просвічувалося зелене, листяно-зелене просвічувалося через чорне й щосили опиралось вітрові.

Митрач дивився на пагорок, побіля якого слалась дорога. Вона нагадувала стовбур величезної берези — сніг курився, і де-не-де дорогою чорніла земля. Стриміла вгору жовтава минулорічна бадиліна — на неї боязко було стати ногою — чи й та бадиліна не просвічує зеленим, як березове пагіння?

Сонце стояло високе й незахмарене, однак сніг не сліпив очей, блиск пом'якшувала синява тіней, народжена синявою неба. На небі, як незакінчене шитво, лежав чорно-синій ліс, і нитками й вузликами пнулись горою гілки. Над деревами здіймалося і падало гайвороння і, мабуть, гойдався гайворонячий зойк, та вітер відносив оте зайве, непотрібне кудись убік, нічого не було чути, окрім співу старого, напівструхлявілого стовпа при колії.

Мовчали — й сніги, і вітер, і тіні, і стовбури беріз, аж ніби набубнявілі тривожним передчуттям весніння, — а тільки старий, струхлявілий стовп при дорозі співав. Мовби й собі на щось сподівався. Мовби взяв та й увібрав у себе всі довколишні голоси — і співав. Звук був такий, якби хто торкнувся рукою кількох клавішів, а потому натиснув на педаль, затримавши тон, і звук уже так і зостався — не гаснучи, не розго-

ряючись, і не хотів випручатись, замкнутий усередині спорохнявілого стовпа.

Митрач слухав ту музику, і вона йому мішалася з дитячою веснянкою, і відійшло геть усе — й надокучливе базікання прикрого попутника, і втома, і всяке бажання оповідати комусь уголос про дитячу веснянку. Наopak — десь внутрішньо він зрадив, що ані словом не обмовився про відвідини маленького містечка, і тишився, що трапився саме такий, а не інший попутник, бо це порятувало від розмови. Тепер він навіть думав, що добре б нічого не загубити, не втратити, аби все те — і п'янка циганська хода Журахівської, і кетяги акації, і веснянка — зосталось, не збудніло, і гарно б то залишити для себе навечно або й ще надовше, і берегти, і не спускати з ока, як з талісмана, котрий рятує од злосливості, і од марносластва, і марнослів'я — не чужого, а свого власного, — і од зневаги, і од заздрощів рятує, і від зневіри насамперед.

А біле, синювате, тихе переходило через нього наскрізь і він хотів, аби воно тривало й трималося і не відходило ніколи.

— О,— сказав хтось раптом при його плечі,— то днина гарна!

Митрач озирнувся й побачив чоловіка в короткім кожусі, без шапки — той ніби й не до Митрача балакав, а сам до себе промовляв, і Митрач прислухався:

— Гарна днина. Зима з весною стрічаються.

Потому приклав руку до чола, дивився на небо, шукав там чогось очима і знову сказав — тепер-то вже до Митрача:

— Бузьки летять...

— Та ж не видно ніде,— сказав Митрач, надарма оглядаючи небо, шукаючи там птахів.

— Чутно,— мовив чоловік, і Митрач ніби справді почув відгомін пташиного лету.

Чоловік усе оглядав небо, ніби таки бачив, що летять лелеки, Митрач заздро дивився, але нічого не помічав, і чекав, чи таки не доглядить.

— Бузьки летять... Благодать... Благодать,— сказав незнайомий Митрачеві чоловік, охопивши раптом тим соковитим, повним прадавнім словом і спів струхлявілого стовпа, і політ птахів, і стрічу весни з зимою, і дзенькіт браслетів на руках Журахівської, і почуту Митрачем напередодні веснянку: «Десь тут була... Десь тут була...»

Потому ще довго Митрач носив у собі оте щось дивне, напівокреслене, назване благодаттю. Воно замкнулося в ньому і не згасало, і він радів тому, боячись навіть самому собі признатися вголос зі своєї радості.

ДЕ НАРОДЖУЄТЬСЯ СОНЦЕ

1

Спочатку я побачив величезні чорні окуляри, а вже опісля — Малинку. Окуляри були схожі на велосипед і не хотіли триматись на маленькому, короткому носі. Малинка сиділа на піску біля самого Чорного моря і крізь ці окуляри дивилась на білий світ.

— Малинка-калінка, Малинка-калінка! — дражнилися хлопчачки. — Знову хочеш дельфіна причарувати? Скинь окуляри: може, він уже тут, а ти його не бачиш! — кепкували хлопчачки.

— От зараз як дам, то забудеш про мої окуляри! — не витримувала врешті дівчинка.

— Дуже я тебе злякався, аж сорочка пополотніла! — сміявся котрийсь із хлопців, але ближче не важився підходити — Малинка вміла битися незгірше від будь-кого з них.

Нареготавшись донесхочу, хлопчачки бігли геть, а Малинка лишалась над морем, дивилась крізь чорні окуляри на важку воду і, може, таки справді бачила блискучу спину мудрого дельфіна, який неодмінно колись підпливе до берега. Малинка скаже йому «здоров був», а він зрозуміє її.

— А що, от побачите, от можете не вірити, а все одно він припливе й зрозуміє. Хіба ви не читали про дельфінів?

І Малинка розповідала мені дивовижні історії, які зовсім не скидались на те, що я читав про дельфінів.

А потім, пізно ввечері отямившись, Малинка раптом легкою тінню прослизала в кімнату:

— Посвітить, добре? Мені ще треба арифметику...

Я вмикав фари мотоцикла, до нас миттю, мов на якийсь карнавал, злітались комарі, нічні метелики поринали в смугу жовтого світла, а Малинка, скинувши врешті свої окуляри, раз по раз ляскаючи себе по голих стегнах і плечах — стокляті комарі! — тихенько шепотіла:

— Два велосипедисти виїхали з міста...

Мені хотілось допомогти Малинці, мені було навіть соромно, що я байдикую, навіть лінуюсь бороду зголити, — а Малинка повинна розв'язувати задачі про двох велосипедистів. Справді, вересень — не для всіх канікули.

— Прочитай ще раз умову задачі!

— Два велосипедисти виїхали... А чому ви нікуди не їдете на своєму мотоциклі? Два велосипедисти виїхали... Чого ж ви нічого не кажете? Я б на вашому місці!

Дівчинка чмокає губами, уявляючи себе на моєму місці.

— Довго ти ще над задачею сидітимеш? — чомусь раптом гніваюсь. — Ти, може, хочеш, аби нас обох комарі до кісток обгризли?

Велосипедисти знову рушають із міста...

2

Дорога — сіра, поставлена майже сторч спіраль, а на дорозі — мій мотоцикл, а на мотоциклі — я і Малинка. Тоненькі коричневі долоні на моїх плечах. Два пучки чорного, стягнутого гумками, волосся летять за вітром. І величезні окуляри-велосипед на обгорі-

лому носі. А під окулярами — блискучі, достиглі шовковиці очей, то темно-сині, то чорні — так я й не знаю, які вони в Малинки насправді.

Задача з двома велосипедистами розв'язалась дуже просто: ми теж їдемо. На Ай-Петрі, звідки видно, як сходить із моря сонце. Ми вирушили в суботу, відразу після школи, на понеділок уроків не задають, ми повинні повернутися в неділю ввечері, щонайпізніше о дев'ятій годині. В кишені у Малинки талісман на щастя — маленька, різьблена з каменю мавпочка з сумними очицями-цяточками.

Ми обганяємо важкі грузовики, що тягнуть на Ай-Петрі продукти й воду. На Ай-Петрі не прокладеш водопроводу. Вода стікає тоненькими струминками по цистерні, скапує на дорогу і відразу висихає на розпеченому, м'якому асфальті. Шкода. На Ай-Петрі вода дорожча за все.

Внизу залишились прохолода, море, вогкий пісок, задачник з арифметики, джерельна вода. Залишились високі, схожі на загорнутих у сутани середньовічних монахів кипариси, смугастий, як кавун, намет, де продають морозиво і мінеральну воду. Страшенно хочеться пити. Пил осідає на руках, на тілі, на язиці. А ми все їдемо по спіралі. Малинка мовчить, не просить пити, вона клала зранку під язик шматочки солі — найвірніший засіб порятуватися від спраги на цілий день.

Ми зупиняємось відпочити, я виймаю з рюкзака, прив'язаного ззаду до мотоцикла, пляшку води, відкоркову:

— Пий, Малинко!

Метляють туди-сюди пучечки чорного волосся — Малинка заперечливо хитає головою.

— Ні. Не буду. Коли трохи нап'їтись, то потім ще більше хочеться. І ти не пий,— переходить на «ти» Малинка, але я не думаю про те, що десятирічні дівчатка повинні шанувати дорослих, тридцятирічних інженерів.

Я не слухаю Малинку. Наливаю в чашку шипучу, ледве що не гарячу мінеральну воду і торкаюся країв чашки губами. Малинка ковтає слину і відвертається. Звичайно, в неї горло пересохло, як у мене, слину ковтати важко, язик ледь ворухнеться.

— Пий!

— Ні,— відмовляється Малинка, не дивлячись ні на мене, ні на чашку.

Я не витримую і ковтаю воду. Тільки це, на жаль, не рятує від спраги. Ще більше хочеться пити.

Малинка скинула окуляри і дивиться насмішкувато. «А я що казала!»— написано в її очах, але вголос вона нічого не вимовляє.

Я сміюсь.

— Ти чого?— дивується Малинка.

— Ти страшенно смішна без окулярів!

— Хм,— ображається Малинка і наказує:— Їдьмо вже!

А вона справді смішна без окулярів. Бо там, де обличчя прикривають від сонця оті чорні колеса, шкіра світла, майже незасмагла.

Сідаємо на мотоцикл, на моїх плечах — знову легкі долоні Малинки, і ми рушаємо далі, вгору, через розпалене, розпечене, густе й пахуче водночас повітря, і лише вітер від руху мотоцикла переконує мене в тому, що все довкола — живе, дихає і змагається зі спекою.

Маленькі сірі ящірки при дорозі між камінням див-

ляться на нас чорними очима-цяточками, як Малишчина мавпочка. Трава дзвенить від жару і від цикад. Навіть небо здається дзвінким — пофарбована синім жерсть, — перегріта фарба от-от потріскається і посиплеться на землю.

3

Дивлячись знизу на шпиль Ай-Петрі, ніхто, мабуть, не підозріває, що він так густо залюднений. Маленький готель вщерть заповнений. Впритул один до одного напнуто намети. Біля кіосків — душні черги по склянку води, пива, кумису — все одно чого, аби зволожити губи. Дорослі тьоті з обсмаленими і намащеними кремом обличчями, серйозні дяді — в сандаліях і босі, в шортах і в джинсах, старі дідусі в капелюхах і з двома парами окулярів на носі — звичайними і від сонця, галасливі хлопчачки і втомлені туристи з рюкзаками, набитими чим завгодно — від консервних банок і розм'яклого на сонці шоколаду до зібраних дорогою камінців. Запорошені машини. Захекані собаки. Цистерни з водою і без води. Сіре каміняччя і кругла куля, на якій написано: «Ай-Петринський меридіан». Пил. Неймовірно далеке море з білими на чорній поверхні, рухливими гривами хвиль — звідси; з Ай-Петрі, вони здаються вітрилами яхт, що ніби вийшли на величну регату. Нічого дивного: скидається ж знизу шпиль Ай-Петрі на середньовічний замок.

На Ай-Петрі ніхто не затримується довго. Безперервний рух і зміна облич — впродовж усього літа. Сюди піднімаються, проклинаючи спеку і брак кисню

і знемагаючи від спраги тільки заради однієї-єдиної миті: глянути, як сонце народиться з моря. На Ай-Петрі нікому не видається дивним, що в давнину люди вважали сонце всемогутнім богом і падали перед ним ниць.

Напинаємо з Малинкою намет. Ледве дістали напрокат — якийсь обшарпаний, ніби просолений і підбитий усіма вітрами, як шапка-бирка в козака Голоти.

Я йду в чергу по склянку води, а коли повертаюсь — ніби зім'ятий, зібганий і вимучений, — то застаю Малинку з якимось цуциком на руках. Малинка годує його згущеним молоком, цуцик облизує язиком ложку, Малинчині руки і мою сорочку, яку Малинка розстелила навіщось на колінах.

— А, це тому, що в нього лапи брудні, — пояснила Малинка. — Він зголоднів і пищав. Тепер він буде наш!

— Хм, — сказав я, Малинка зрозуміла це як згоду, і, може, довелось би мені везти цуцика вниз, до моря, коли б не знайшлась його власниця.

— Ось, — скрикнула вона, — ось моє золотко! — І тицьнула пальцем у Малинку: — Як тобі не соромно, дівчинко, така маленька, а вже чужих собак привласнює! Скажи своєму татові, що він погано тебе виховав! — І тицьнула пальцем в мене.

Малинка пирснула в кулак, а розгнівана жінка пішла геть, забравши свій кудлатий скарб. На голові в неї похитувався високий, вив'язаний з махрового рушника тюрбан.

Ми посміялись вголос, напились води і почали терпляче чекати, коли, нарешті, зайде сонце, щоб завтра на світанні виплисти задля нас із моря.

— Вставай, вставай, сонце проспиш!— смикала мене за рукав Малинка.

Я розплющив очі — і потемки не впізнав дівчинку: переді мною стояла якась дивна істота, запнута з ніг до голови чимось великим і темним.

— Ти чого так рано?— запитав я, струшуючи сон.— І взагалі — це ти, Малинко?

— Я, звичайно, тільки я туди ходила, а там холодно.

— Куди — туди?— здивувався я.

— На край,— пояснила Малинка і невизначено махнула рукою.— Одягни куртку, змерзнеш,— порадила вона, нетерпляче тупцюючи за наметом.

Коли я вийшов, дівчинка подала мені руку і повела кудись — було свіжо, прохолодно, прозорі хмари рвалися на сірому небі і зірки висіли великі, білі, як розквітлий цвіт магнолії.

— Слухай, ще ж зовсім рано,— бурмотів я невдоволено, йдучи якоюсь ледве примітною стежкою за Малинкою.

— Нічого ти не розумієш,— збуджено, трохи тремтячи, говорила Малинка; сповита у велику ковдру, вона дріботіла попереду зовсім впевнено, ніби знала цю стежку віддавна.— Нічого ти не розумієш, люди на самому краю всю ніч сиділи, а ти — рано!

Спершу я таки справді нічого не втямив. Шпиль здався мені вкритим горбатими валунами, і лише потім я доглянув, що то були люди, вгорнуті, як Малинка, у ковдри, щоб захиститись від різкого вітру. Вітер лютував, немов намагався стягнути й скинути вниз усе зі шпилья. А люди, напівприлігши і розпла-

ставшись при землі, тримались каменю, як врослі коренем у вузькі розколини високогірні цупкі куші.

Малинка ступила до самого краю, де під ногами зразу починалася прірва без дна і без кінця, застелена туманом, непевністю й страхом, я потягнув дівчинку за плече:

— Відійди, Малинко, камінь може під ногою зсунутись...

— Ні,— сказала Малинка,— тут велика широка плита, ти глянь! Я тут майже весь час просиділа,— пояснила вона, навіть не хизуючись переді мною своєю відвагою, однак мені стало таки по-справжньому ніяково і жаль моєї затиснутої в намет сонної ночі. Хотів дорікнути Малинці, що не взяла мене з собою, але змовчав. І ще — подумав, що там, унизу, на березі моря, Малинчина мама поняття не мала, як великий, широкоплечий дядько всю ніч проспав собі в наметі, а її Малинка сиділа на камені на самому краю шпиля, на вершині, куди злітаються дикі вітри з моря, зі степу і з гір.

Почало світлішати, зорі пригасали й меншали, повітря ставало прозоріше, а вітер — ще гостріший.

— Дивись туди. Весь час дивись он у ту точку,— ламким хлоп'ячим голосом мовила до Малинки вгору нута в ковдру висока постать.— Сонце прийде звідти.

Сонце справді прийшло звідти. Спершу — як передвісник — розлилось по небу рожеве сяйво, а потім з моря, розриваючи на горизонті туман і рештки ночі, виринув днищем догори величезний червоний човен. І потому чорною водою Чорного моря послалась червона хитка дорога і на неї ступив день.

З Малинчиної голови сповзла ковдра, волосся стирчало навсібіч, але дівчинка не здавалась кумед-

ною. Вона склала докупи долоньки і дивилась на червону дорогу, по якій ішов день. І я знову подумав про давніх-давніх наших предків, які поклонялись ясноликому Дажбогу.

Люди в ковдрах здавались жерцями бога сонця, обличчя мали натхненні й просвітлілі, на кожному з них лежав відблиск променів новонародженого, скупаного в морі світила. Воно несло з собою жар і спеку, вдень люди втиратимуть піт із чола, вдень тріскатиметься суха кримська земля під ногами, кострубатимуть трави й не подарують тіні кипариси. І все-таки кожного дня підніматимуться на Ай-Петрі люди, щоб поглянути, звідки приходить сонце.

5

Десь на середині світу — між Ай-Петрі і нашим домом — мій мотоцикл відмовився їхати. Він лежав на боці, і я не міг зарадити біди.

— Ох, Малинко-калінко, — зітхнув я, оглядаючи мотоцикл, схожий на Малинчині окуляри, — ти б хоч посварилась на мене!

— Нічого, — розсудливо мовила Малинка. — Могло бути гірше. Могла, наприклад, трапитись аварія...

Машини мчали повз нас, байдужі до чужої біди. Деякі спинялись, однак їм було не по дорозі. Надто вже далеко від головного шосейного шляху лежало наше маленьке село.

Малинка розповідала про дельфінів, про свою вчительку, про Нікітський ботанічний. Вона хотіла їсти, хотіла пити, хотіла додому, але не дорікала, не скар-

жилає, а щиро намагалась потішити похнюпленого, нудного дорослого дядечка.

Починало вечоріти, і Малинка раптом сказала:

— Слухай, ти ж мій талісман ніколи досі ні про що не просив. Якщо ти зараз його попросиш про щось, то він усе зробить. Тільки ти дуже гарно проси. Ти вмієш гарно просити?

Я засміявся:

— Чудна ти, Малинко! Навряд чи талісмани виконують прохання дорослих.

Малинка закопилила губи:

— Сам ти чудний... І зовсім я не Малинка, це коли мені два роки було, я замість «р» говорила «л», от і вийшло Малинка, а взагалі — я Маринка.

Я знову засміявся, а за мною й Маринка-Малинка, і ось тоді я мовив:

— Добрий талісмане, зроби так, щоб негайно з'явилась королівська карета, щоб відважний принц посадив туди Малинку і відвіз до палацу, де її зустрінуть король і королева.

І коли я вимовив останні слова, на дорозі з'явився маленький, схожий на заводного іграшкового жука «Запорожець». Він підкотив до нас, і з вікна визирнула задерикувата, хитра хлоп'яча фізіономія:

— Що, аварія?

— Ні,— сказала Малинка,— всього лише невеличка поламка.

— Куди їдете?

— В Соکیلне,— сказала Малинка без тіні надії.

— Жаль, не по дорозі,— почувся від керма чоловічий бас.

Хлопчик повернувся на голос, про щось пошепотівся зі старшим і сказав:

— Хто без мотоцикла — може поміститись.

— Хм,— глянула Малинка на мене.— Ні!..— сказала Малинка і хитнула пучечками чорного волосся.— Я сама не поїду.

— Думай,— порадив хлопчик.— Три хвилини можеш думати, а потім рушаємо.

— Я не поїду...

— Нема про що думати,— сказав я.— Треба їхати, Маринко. Мама чекає.

Малинка опиралась, дивилась на мене винуватими очима, та я таки посадив її в машину.

— Як же ти?— сумно запитала вона.

— Не журися. Знайдеться ж якась вантажна машина, яка захоче взяти мене на борт,— весело сказав я. І зовсім не кривив душею, усміхаючись Малинці, бо справді був радий, що вона нарешті добереться додому.

— Попрощалися?— суворо запитав хлопчик.— Рушаємо!

— Чекайте!— гукнула Малинка.— Візьми талісман,— сказала вона мені тихо.— Він може виконати два бажання підряд. Проси вантажну машину!

«Запорожець» покотився далі, тягнучи за собою куряву, а ми zostались на дорозі вдвох із маленькою, різьбленою з каменю мавпочкою.

Але мені не було сумно в такому дивному товаристві. Я думав про Маринку. Чорно-сині очі, теплі, коричневі від сонця долоньки і дві кіски над вухами. Маринка-Малинка.

ДУРНІ ГРОШІ

І ми їх гарно витратили, ті гроші, краще не можна було, напевно; ми їх дуже гарно витратили, і хлопці сміялися з того, що я сказала — дурні гроші, однак я не знала їм іншої назви, то таки насправді були дурні гроші. Я й не сподівалась, що отримаю їх так багато, й взагалі не думала про заробіток, просто моя товаришка попросила заступити її на місяць, поки закінчатся заняття на підготовчих курсах, заступити її й прочитати до кінця теми з української літератури для слухачів курсів.

То я була в ролі викладача упродовж місяця, якраз почався травень — чи ні, таки квітень, уже одягались по-весняному, і я не мала на голові хустини, волосся мені плуталось на плечах, отаке собі рівненьке довге волосся, не ставало часу дбати про нього. А тепер я стояла перед дзеркалом і намагалась якось укласти волосся, воістину мала клопіт, я не знайшла кращого способу упоратися зі своїм неfortunним волоссям, як лиш стягнути його ззаду, і вже мала напівдитячий хвостик; я ледве що не плакала, бо вже треба було йти на першу лекцію. У моєї товаришки гарна коса, така густа темно-руса коса, і я заздрила моїй товаришці, що в неї така гарна коса.

Портфель я собі набила книжками — того вже мені не бракувало; якщо по мені колись щось зостанеться — то моя бібліотека. Гарні маю книжки, жодної мертвої книжки — мертву розпізнаєш одразу, від першої фрази, не треба перегортати сторінки й пере-

читувати наскрізь, досить схопити оком першу фразу, і вже бачиш, мертва книжка чи жива. Звичайно, цілком може статись, що якийсь там мій нащадок у котромусь там неблизькому коліні буде собі усміхатись, торкаючись пальцями корінців зібраних мною книг — може, його бавитиме наш спосіб мислення, наша наївність, чи багатослівність, чи марнославна самовпевненість, чи дивацька віра у власну неперевершеність і значимість — нехай так, а мертвої книжки в моїх шафах він не надibaє.

Наскладаний повний портфель книжок; не мала жодного конспекту, ані записів, я тримала мою лекцію в пам'яті, курс був страшенно скорочений, за дві години людина мусила оповісти про Франка,— я була собі певна, що знаю про Франка значно більше й можу розказувати про нього десять разів по дві години.

Важливіше було, що на очі мені спадає волосся, і той смішний хвостик ззаду, я весь час тільки про те й думала.

В адміністрації підготовчих курсів погодились на заміну, щоправда, мені напередодні здалось, що директор курсів поглипує на мене трохи підозріливо, однак, може, тільки здалось, може, він мав таку звичку — розглядати людей з-під брови, наче комаху на шпильці, на те малось його директорське право; тепер треба тільки познайомитися з моїми учнями і братись до роботи.

Проаналізувала я, звичайно, все пізніше, тої миті не могло бути й мови про якийсь аналіз, просто ми дивились одне на одного — аудиторія і я, ми споглядали одне одного і, поза всяким сумнівом, не довіряли одне одному. То все байка, про те не дуже й варто оповідати, про переживання початкуючих педа-

гогів писано-говорено, просто я хотіла сказати, що зі мною таке вже було й перше, в дитинстві було, я тоді страшенно ніяковіла з першої-ліпшої причини, боялась переступити поріг чужого дому й заговорити з незнайомим, навіть хоча б з продавцем магазину — коли мала купити масла чи хліба; я посилала мого молодшого брата — йди запитай, скільки коштує ота рожева тасьма. І було тільки одне, де я змагала свій страх, чи то звалося соромливістю, чи ніяковістю, — не в тім річ, — тільки одне було, коли я змагала оте тремтіння в серці і десь під колінами, в долонях, у голосі — я відважувалась виходити на сцену, читала зі сцени вірші, і коли раптом із залу по перших моїх словах на мене напливала тиша, цікавість, — я відчувала навіть ту недовірливу цікавість, — то я хотіла заволодіти й тією тишею, й цікавістю, й зламати недовіру, й обернути її на шал оплесків, і вже з перших моїх слів я передчувала ті оплески й приглушене зітхання, коли читалось «Катерину», і свою нехай коротеньку, а владу над чуттями людей, і якраз, мабуть, оте передчуття й змушувало мене змагати страх, якраз не так сама влада, як оте солодке, пекуче, шалене передчуття влади — воно запанувало наді мною відно-ва, напівпризабуте почуття, котре давало вимовлене мною слово.

А тільки не треба було дивитись на саму себе збоку. Не треба було того робити, і все пішло б легко, й гарно, й просто, а я раптом і нерозумно зовсім подивилась на себе збоку — той портфель з книжками, той мій учнівський портфель, і коротенька сукня, і пришпилений до відвороту сукні таллінський значок, як талісман, і ще хвостик, мій неfortunний хвостик, і уста забула підмалювати — з підмальованими уста-

ми я виглядаю трохи старшою. А коли я сама себе так оглянула і такою побачила, то їй вони мене побачили саме так, інакше їй не могло бути, отак вони мене її побачили, і я вже втратила можливу владу, та їй коли говорила, то мені здавалось, ніби перехиляю кухоль, у котрому має бути свіжа вода, я те напевно знаю, що має бути вода, я перехиляю — і все надармо, вода не леться, вишукувала гарні слова, а слова кришилися їй ламалися, як пересушене зілля, і нічого з того — вони дивились на мене не кліпаючи очима навіть, не розмовляючи між собою майже, — однак усе було не те, зовсім не те, чого мені праглось.

І я вже наперед жахалась, що так триватиме цілий місяць, що все будуть сухі слова, котрі ламатимуться їй кришитимуться ще скорше, ніж я їх вимовлю, ще скорше навіть, ніж дійдуть до їхнього слуху.

Потому я зрозуміла, чому так діялось. Я потому дійшла розумом, що їм того просто не треба — ані мого знання, ані моїх гарних і гарно складених до купи їй гарно вимовлених слів, — їм того майже зовсім не треба було: вони ходили на курси, бо мусили складати вступні іспити, а там і література значилася, серед тих вступних іспитів до технічного вузу, і ті люди хотіли відновити собі в пам'яті дещо зі шкільної програми, вони прийшли зовсім не по мої артистичні лекції, і коли один запитав, чи я прийматиму вступні іспити, а ще хтось цікавий був знати, чи не дістану я для них тему іспитів письмової роботи, я взяла їм то за зле і гадала собі, що вони з мене кепкують потрохи, і ладна була сказати щось вельми ущипливе у відповідь, а ще мій хвостик... Господи, коли вони виходили з аудиторії, я так довго складала книжки, аж вони всі повиходили, і вже не

чутно було голосів — тоді я й собі вийшла, а внизу, біля виходу, стояли кілька хлопців і курили — в потемках червоніли вогники їхніх цигарок, — і хлопці сказали, що от хочуть мене провести до освітлених вулиць, я ж, мабуть, жажатимусь трохи темряви. То правда, було зовсім темно, заняття проходили в школі аж близько Високого Замка, і йшлося туди темними алеями, звідусіль стіна темних каштанів і трохи лячно, — я ж тим хлопцям відказала, що шкода праці, марна річ — я чи так не прийматиму вступних екзаменів, ні на що їм так дбати про мене. Я ще мала на язичі кілька слів про мізерне залицяння, однак того вже не сказала, а рушила собі уздовж алеї, а вони перечекали трохи, заким я віддаюсь, пішли назирці, не зражені до кінця моєю непривітністю й злім гумором; і тому, що вони йшли ззаду і я уявляла, як блимкотять їхні цигарки, стало не так уже й темно, а саме це й дратувало мене, що от вони, ті хлопці, потрібні-таки мені; вони віддалік доправили мене до трамвая, де було багато світла й ще більше людей.

Той місяць тягнувся довго, аж я потерпала, що йому не прийде кінець. Найгірше було, коли доводилось читати по дві пари — для двох груп, читати чотири години одну й ту ж тему, мені язик у роті кошлатився, дубів, і сохло в устах, як із гарячки, мозок працював із напругою, коли я силкувалась не повторюватись, не вживати двічі одну й ту ж фразу, бо з того мені набивалась оскомина, і я набирала охоти втекти геть, покинувши все чисто. І не раз придибувала спокуслива думка — а не прийти, а нехай пождуть кільканадцять хвилин і підуть собі геть; то була страшенно велика спокуса, але я таки приходила і щось говорила, а раз людей було більше, іншого

разу — менше, декотрі записували щось, інші тільки слухали. Просили називати дати життєпису та назви творів, і почуте десь краєм вуха трималося їх пам'яті віддавна, видно, бо знали всі ту фатальну формулу — ідея і тема твору, головні герої — позитивні й негативні, мені все терпло всередині від того, коли я вимовляла щось у відповідь — бо на ґрунті моїх відповідей вони збирались писати свої твори. Я знала, що їм нічого іншого не треба, окрім того поділу на позитивних і негативних, і покійрно робила й говорила те, що їм було потрібно, хоча відчувала, як поступово починаю затрачувати себе саму в хаосі тих слів, як гублячись у тім сама, втрачаю так само потроху і Франка, і Лесю, і всіх інших, повторені по декілька разів банальні думки і мізерні фрази затирали, змивали, сплющували, витискали з мене щось справжнє, істинне, щось реально хороше, і я борсалась у своїх власних нікчемних словах, і хотіла порятуватись від них, і не знаходила способу на те. До кінця місяця людей ставало чимраз більше — хтось пустив чутку, ніби при екзаменах зважатимуть, як відвідували заняття курсів, то стало приходити більше, та скільки б їх не було, все одно щовечора кілька хлопців ішли сторожею услід за мною, вони завжди стояли й чекали, попахуючи цигарками, з доброї волі чекали — вони вдавали, ніби я їх і не обходила зовсім, ніби й не на мене чекали, а коли я віддалялась від школи за кільканадцять метрів, рушали назирці і йшли аж до трамвая, до світла, а там навіть не прощались, ніби й не бачили мене, і я звикла до того ескорту, не озираючись, знала, що вони є.

Хоча вони здебільшого мовчали, часом лиш перекидаючись словом.

І, може, для тих хлопців я тоді зробила так, як зробила — то ніби був якийсь бунт супроти них усіх і того, що їм було треба для вступного екзамену, й спроба порятуватись од марності слів, котрі остаточно втрачали зв'язок із тим, до чого були причетні і що мали б відтворити, а що відтворити вже не були здатні через те, може, що ніяк не в'язали мене з моїми слухачами — то був Стефаник, і я не писала на дошці ані дат, ані назв збірок, я нічого не писала, опріч двох слів — Василь Стефаник, а потому прочитала їм Стефаникову «Новину», а так читала, що з перших слів забули вони, пощо прийшли і чого їм треба, і в мене майже відразу вступило почуття всесильності слова, то ніби була велика змова — моя і Стефаникова, наша змова супроти чогось щоденного, трохи збляклого, супроти того, що вони всі носили в собі, а чого мусили б позбутись, то був порятунок чогось, що я хотіла б їм подарувати — може, просто з бажання дарувати, а може, за те пихкання цигарками в мене за спиною і за те мовчазне, ненав'язливе лицарство. Я не знаю, що я мала на думці, коли читала їм «Новину», а Грицеві діти дивились важкими очима, і важили справді лишень ті очі, і слова також важили, як очі Грицевих дітей, а коли я скінчила, явилось трохи тиші, я тою тишею упивалась, а потому сказала: на сьогодні досить, прошу, можете йти додому. А що було далеко до смерку, вони не йшли за мною назирці, а лиш один наздогнав, пригасив цигарку і запитав: «Навіщо ви те зробили?» — «Що те?» — запитала я. «А те. Те, що зробили — навіщо?» Я маю досить своїх власних клопотів, я не можу забивати собі голову клопотами якогось Гриця, розумієте?» — «Зачекайте, — сказала я, — поясніть, що ви

маєте на думці?» А він дивився на мене розгнівано й стривожено zarazом, і знову взяв до уст цигарку. «То вже моя річ, що я маю на думці, ви не маєте, певно, інших клопотів, то ви собі можете клопотатись тим Грицем, а коли я відроблю зміну, а коли... зрештою, що вас обходить, ви можете запрятувати собі голову тим Грицем, а я не маю часу». Він був знервований, той хлопець, це було добре видно з того, як він пережовував цигарку, а говорив якимсь поволи, ніби кожне слово пробував на смак, і денекотре йому подобалось, він вимовляв його протягло, а інше — не припадало до смаку, і він ніби стріпував його з уст. А я ловила в звучанні слів інший смисл, аніж він хотів подати, мені хотілось чути й слухати, як він говорить, пробуючи слова на смак: «Ви мені оповідаєте — той відчував те, той інше — а все байка, — говорив хлопець, — усі почувають однаково, кожен однаково відчуває біль врізаного ножем пальця, однаково чує наближення любові і однаково боїться смерті — хіба ж не правда? Лишень різна мірка, якби-то сказати... Мене цікавить — що думають, таке то вже вартніше, а як ви можете знати — що я думаю, коли мої думки — то не те саме, що мої слова або ж мої вчинки? Дайте мені спокій з тим Грицем, я маю досить свого». Цей хлопець був зовсім непослідовний, і все-таки я не заперечувала, мені десь забракло ґрунту й аргументів, а він говорив далі — нам треба вступити до вузу, кожний має для тої потреби свою причину, а ви мусите нам допомогти, ми не маємо з тим Грицем нічого спільного, техніка — то важливо, розумієте (о-ей, техніка! Дивак цей хлопець — Ейнштейнова теорія відносності найточніше була сформульована в правдній японській казці — черепаха ходила по воду,

а заки вернулась — геть-чисто все на тому місці змінилось, нічого не впізнала черепаха — сімсот літ минуло, а вона тільки по воду та з водою — о-ей!). Е, дайте мені вже спокій...— Хоч я не обізвалась ані словом, він ніби чув мій опір його міркуванням і сперечався з тим опором, і з важкими очима Грицевих дітей, котрі відтепер, напевно, будуть його переслідувати.

Потому мені за ту науку платили гроші, то були вельми дурні гроші, я на них не сподівалась, і витратили ми їх гарно, важливо було не так те, в який спосіб ми їх витратили, як те, що нам просто приємно було сидіти разом, розмовляти, оглядати вулиці, навіть мовчати й перекидатися поглядами — бо ми були добрими друзями, й гроші тут нічого не важили, тим більше — такі дурні гроші, хто зна за що виплачені; ясна річ, я їх заробила, але сама для себе я знала, що то дурні гроші, гроші, виплачені ні за що.

Хлопця того я потому бачила в університеті — він зрезигнував із техніки, він студіював літературу, я далека від того, аби похвалитись, що когось збила з путі праведного й штовхнула до студіювання літератури,— від початку видно було, що так трапиться: коли людина пробує на смак слова, їй не дарма, які були очі в бідних Грицевих дітей, і вона вже не може позбутися самої себе, як би не відпиралася (нічого не вдієш, мусиш бути собою, прорветься це і проріжеться), я лишень жалкувала, що ми не могли просити до гурту того хлопця, аби витратити разом мої дурні гроші,— гарний день випав тоді, і ми були вдоволені з себе і з цілого світу, так, ніби того дня цілий світ був також самим собою, як і ми.

ЗМІСТ

Дрогобицький звіздар	5
Сотворіння тайни	26
Великі королівські лови	46
Мед мудрості нашої	57
Записник Андрія Калити	64
«Десь тут була подоляночка...»	77
Де народжується сонце	87
Дурні гроші	98

БИЧУЯ НИНА ЛЕОНИДОВНА

Дрогобичский звездочет

Новелли

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактор Є. П. Гуцало. Художник О. М. Петрова. Художній редактор Г. С. Ковпаненко. Технічний редактор Л. М. Бобир. Коректор Г. В. Плачинда.

Здано на виробництво 30.I 1970 р. Підписано до друку 16.IV 1970 р. Формат 70×100. 3³/₄ фіз.-друк. арк., 4,13 ум.-друк. арк., 4,13 обл.-вид арк. БФ 04675. Тираж 15 000. Зам. 349. Ціна в оправі 22 коп.

Радянський письменник, Київ, бульвар Лесі Українки, 20. Одеська друкоffsetна фабрика Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, вул. Дзержинського, 24.

22 коп.

